

260.940

DONGÁLT!

Hugyrti Lilié
2014.03.07.

Gróf

Széchenyi István

lita

Berzericzky Albert

OSZK

OSZK

260940

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

ÍRTA

BERZEVICZY ALBERT

LÁMPÉL R. (WODIANER F. ÉS FIAI)

GRÓF
SZÉCHENYI ISTVÁN

IRTA
BERZEVICZY ALBERT

FÜGGELÉKÜL :
SZÉCHENYI-APHORISMÁK.

BUDAPEST
LAMPÉL R. KÖNYVKERESKEDÉSE
(Wodianer F. és Fiai) részvénytársaság.

260940

ORSZ. SZÉCHENYI-KÖNYVTÁR	
N	Növedéknapló
1954 évi	59. SZ.

BEVEZETÉS ÜL.

Gróf Széchenyi Istvánnak itt közlött rövid élet- és jellemrajzát eredetileg a Franklin-Társulat Magyar Remekírók című gyűjteménye számára írtam s ezért benne főkép mint író és mint szónokot méltatom Széchenyit. Azonban kétségtelen, hogy mindaz, a mit ő irodalmunk számára hátrahagyott, oly szoros összefüggésben áll egyrészt az ő politikai és társadalmi tevékenységével, annak céljaival, sikereivel és akadályjaival, másrészt az ő életének folyásával és egyéniségének természetével, hogy nála kevésbbé, mint bármely írónknál, lehet az író jellemzését az emberétől, a művek ismertetését a bárcsak vázlatos életrajztól különválasztani.

Ennek a tanulmánynak szinte természetes kiegészítéseül szolgálnak azok a Széchenyi-Aphorismák, melyeket az ő széleskörű irodalmi munkásságával való foglalkozásom folyamában válogattam ki, mint mozaikkövecskéket, melyek összeállítva, kicsiben ugyanazt a színeképet nyujtják, melyet nagyban az ő élete és tevékenysége tár elénk. Bennök tükröződni látjuk lelkületét, gondolkodását, szellemi irányát, módszerét és stíljét, s ezenfelül véleményét ama kérdések legtöbbszörre nézve, melyek még ma is mozgatják közéletünket.

Szívesen egyeztem belé, hogy e tanulmány és ez a gyűjtemény a »Magyar Könyvtár« elterjedt kiadásában is közreadassék, mert azt hiszem, hogy a Széchenyi helyes megítélését s tanításának értékesítését ez is előmozdíthatja némileg.

Széchenyi is osztozik a politika és publicistika sok nagy alakjának abban a közös sorsában, hogy a mily mértékben válik nevök jelszová, oly mértékben homályosul el törekvéseik, tanaik tulajdonképeni tartalmának ismerete.

Olyan kényelmes föltételezni azt, hogy mindenki tudja, mit akart Széchenyi s olyan könnyű egy pár, közszájon forgó mondásával hatást érni el, hogy az emberek legkevesebbje szánja rá magát arra a fáradságra, nagy részökben elavult, ma nehéz olvasmányul szolgáló művei mélyébe hatolni. Így aztán ellenmondás nélkül megeshetik az is, hogy a Széchenyi nevét harczba viszik oly törekvések mellett is, melyektől ő idegenkedett s olyanok ellen, melyeket ő támogatott.

Azzal az óhajtással és abban a reményben bocsátom tehát közre e kis füzetet, hogy annak tartalma legalább arra figyelmeztesse közönségünk komolyabb gondolkozású részét, hogy Széchenyit nemcsak emlegetnünk kell, hanem érdemes és szükséges behatolni is az ő gondolatvilágába, melyből mindig bőven meríthetünk tanulságot a jelenre, sőt a jövőre nézve is.

Budapest, 1907, október havában.

B. A.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN.

A Széchenyi-nemzetség a XVI. század óta érdemesült Magyarország közéletében ; különösen a hadi és az egyházi pályán tűntek ki tagjai, de Széchenyi Pál érsek szerepe nagy befolyású volt hazánk politikai alakulására is. Gróf Széchenyi Ferencz, István atyja, már fiatalon magas állásokra emelkedvén, két ízben hasonlott meg az uralkodó hatalommal és vonult vissza a közélet-től ; hazánk történetében főleg a nemzeti múzeum nagylelkű megalapítása tette nevét halhatatlanná. Festetich Júlia grófnővel kötött házasságából mint legifjabb gyermek származott István gróf, ki 1791 szeptember 21-én Bécsben jött világra ; első nevelője Liebenberg (utóbb Lunkányi) János volt, ki az atya célzataihoz alkalmazkodva, gyakorlati és hazafias szellemben fogta föl feladatát.

A veszély, melybe a monarchiát Napoleon hódító háborúi sodorták, arra indította gróf Széchenyi Ferenczet, hogy mindhárom fiát katonai szolgálatra adja. István 18 éves korában lépett a hadi pályára, félbeszakítva addigi tanulmányait, buzgalommal szentelve magát a katonai ismeretek megszerzésének, s miközben az 1809—1816-iki hadjáratok minden fáradalmaiban résztvett, katonáskodott német, olasz és francia területen, ismé-

telve jeleit adta hősi bátorságának és kötelességtudásának, részt vett a lipcsei csatában és Páris bevételében, a huszárkapitányságnál magasabb rangra emelkedni nem tudott. Főkép e mellőztetés miatt elkedvetlenedve, de különben is meggyülölve a katonai hivatást, egészen más vágyaktól és ábrándoktól dagadó kebelével előbb hosszasan szabadságoltatta magát, majd (1826-ban) végleg megvált a hadi pályától.

Az első pályaválasztás elhibázott volta nem vált akadályává annak, hogy Széchenyi jellemét és eszét az a hivatás, melyre őt a gondviselés szánta, előkészültnek találja. Fiatal éveiben a zajos és vidám társasélet, szerelmi viszonyok és szerelmi ábrándok, vonzó egyéni tulajdonainak közkedveltsége a legelőkelőbb körökben sem vonhatták el figyelmét és erejét egészen a komolyabb törekvésektől. Sűrű és hosszas utazásai, melyeket a hadjáratok után is Olasz- és Franciaországban, továbbá fokozódó előszeretettel Angliában s 1818-ban Görög- és Törökországban is tett, annál inkább tágitották látkörét és gyarapították ismereteit, mert azokat az európai nemzetek irodalmának tökéletes megismerésével kötötte össze, a miben nagy nyelvismeretei voltak segítségére, és mert társadalmi állása, összeköttetései s bőkezűsége előtt minden ajtó megnyilván, módja volt e nemzetek politikai, társadalmi és közgazdasági viszonyaiba is éles szemmel bepillantani s azokat a hazaiakkal összehasonlítani. Ez időben kezdte uti jegyzeteit írni, melyeket azután rendszeres naplóföljegyzések váltottak föl, s ez a legnagyobbbrészt német, helyenkint francia és angol nyelven írt naplója, mely, kivált a míg nem kezdett könyveket írni, itt-ott egész le-

írassá, értekezéssé, elmélkedéssé bővül, ez vált az ő hányatott lelki életének valóságos tükrevé, közéleti tevékenységének is magyarázójává.

Mindezek a tanulmányok, megfigyelések és ön-vallomások az 1820. évtől kezdve öltének komolyabb alakot s követnek határozottabb irányt. Mindinkább megerősödik Széchenyiben az elhatározás: életét műveltségben és vagyonosságban hátramaradt hazája felvirágoztatásának szentelni. Debreczenben barátságot köt az ifjabb báró Wesselényi Miklóssal, kinek lángoló hazafisága, fajszeretete, ékesszólása magával ragadja őt s ki a fiatal huszárkapitányban fölkelte a közjogi, politikai kérdések iránti érdeklődést is és a magyar nyelv alaposabb megtanulásának igyekezetét. Valóságos szövetséget kötnek s együtt utazzák be Nyugat-Európa nagy részét; természeteik különbözése előreláthatóvá tette, hogy az összhang és egyetértés közöttük tartós nem lesz; de a vonzalom mindvégig megmaradt s a Wesselényi barátsága ébresztője és némileg irányozója is lett a Széchenyi tettvágyának s a nemzeti ügyért való lelkesedésének. Mindinkább a közgazdasági kérdések felé fordul figyelme s megérlelődik benne a meggyőződés, hogy a magyarnak ujjászületését csak nemzetiségének, értelmiségének és vagyonosságának együttes kifejlesztésével lehet elérni.

Ily elhatározásokkal és eszmékkel foglalta el az ifjú Széchenyi István helyét a nagy várakozások közt megnyílt 1825-iki országgyűlés főrendi táblájánál.

A diétának 12 évi szünet után való összehívását kétségkívül az az erélyes ellentállás idézte elő, a melylyel az adószedés és ujonczállítás ügyé-

ben az országgyűlés mellőzésével tett törvénytelen intézkedések a megyék részéről találkoztak. A nemzet életerejének ez a félreismerhetetlen megnyilatkozása s a nemzeti irodalom egyidejű fölzsendülése előjelei voltak egy új kornak, melynek feladataiból az 1825—27-iki országgyűlés csak keveset oldhatott ugyan meg, de kiindulása lett mégis annak az 1848-al betetőződő reformkorszaknak, a melynek első felét most a Széchenyi, a másodikat a Kossuth nevével szoktuk megjelölni.

Széchenyi szorgalmas látogatója lett nemcsak a főrendek házának, de az alsó tábla kerületi üléseinek is, melyekben akkoriban a törvényhozás munkájának tulajdonképeni súlypontja nyugodott. Míg ezekben figyelmesen hallgatott és jegyezgetett, amabban gyakran föl is szólalt, küzdve a gyakorlatlanság minden nehézségeivel, bátor szókimondásával olykor az elnöklő nádor rendreutasítását is vonva magára, de legnagyobb feltűnést azzal keltve, hogy mágnás és katona létére s bár tizenhat évig majdnem mindig külföldön tartózkodott, nem latin, hanem magyar nyelven gyakorolta szólásjogát.

Hogy azonban már a diéta elején országos ember vált belőle, azt a »Karok és Rendek« 1825 november 3-ikán tartott kerületi ülésén való föllépésének köszönhette: Mikor a magyar nyelv és nemzetiség fejlesztésének eszközeképen egy felállítandó academia, vagyis »nyelvművelő intézet« rég vajudó tervéről volt szó, s felsőbüki Nagy Pál, ki mint szónok Széchenyi csodálatának tárgya volt, megragadó szavakkal ecsetelte a nemzeti nyelv és irodalom fontosságát és éles szemrehányással illette azokat a gazdag főurainkat, kik pénzüket kül-

földön költik^{et} el, a^{ra} helyett hogy nemzeti czélokra áldoznának, fölkelt az ott hallgatóként^{en} jelenlevő Széchenyi István s a létesítendő academiaⁿ czéljaira följajánlotta jószágainak egy évi jövedelmét, vagyis 60.000 forintot. A példa rögtön követőkre talált s néhány év mulva létrejött az academia és Széchenyit választotta másodelnökéül.

Ez a tette roppant népszerűséget szerzett a fiatal mágnásnak s megszégyenítette azokat, kik őt külföldieskedéssel gyanúsítva, nem tartották eléggé lelkes magyar hazafinak. Ennek a sokak részéről táplált bizalmatlanságnak egyik oka az a viszony is volt, a melyben ekkor még Széchenyi Metternichhez, a mindenható államministerhez állott. Ennek államférfiúi bölcsesége ifjabb korában szinte gondviselésszerűnek tűnt föl előtte s most legalább is befolyását és hatalmát szerette volna értékesíteni tervei érdekében, a miért egy öngazolásszerűen hangzó emlékiratot is nyújtott be nála, mely azonban lényegére nézve Magyarország ügyének védelmére kél s a melynek tanácsai valószínűleg némi hatással voltak a kormány elhatározásaira.

A hazafisága és nemzeti érzülete iránt táplált kételyeket eloszlatván Széchenyi, tovább ment s legelőször is az aristokratiát igyekezett eszméinek, a nemzeti újjászületés ügyének megnyerni. Ezt a közvetetlen^{en} célzt szolgálta több terve, javaslata, kezdeményezése, mely idővel összhangzatosan illeszkedett be egész reformprogrammjába. Ily célzattal indította meg a lóversenyeket, hozta létre a casinót s az állattenyésztési egyesület útján az országos gazdasági egyletet. A külföldiekre és tehetősebb honosainkra volt első sorban tekintettel akkor is,

a mikor Pest szépítése s Buda és Pest közt egy állandó híd létesítése érdekében kezdett agitálni.

A lóversenyek és lótenyésztésügyének köszönhetjük Széchenyi első irodalmi művét, mely 1828-ban jelent meg *Lovakról* cím alatt s jeligéjében viselte azt a mondást, a melyet írója később oly sokszor használt: »A kisded makkbul, ha nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja.« Ebben — teljes nyíltsággal bevallva írói dilettantismusát — értékesíti a »ló dolga«, »ló állapotja« körül (mint magát kifejezni szokta) még huszár korában s azóta is szerzett gyakorlati ismereteit, kutatja hátramaradásunk okait s tanácsot ad a lótenyésztés emelésére nézve, különösen a lóversenyek fontosságát hangsúlyozva. Ezt a tárgyat később (1838) még egyszer fejtegette, különösen Marmont marschall könyvével vitázva a *Néhány szó a lóverseny körül* című kis füzetében. Hogy nem volt szándéka ennél az első kísérletnél megállni, azt azok a polemikus cikkek tanúsítják, melyeket abban az időben a *Felsőmagyarországi Minervában* közrebocsátott; de az írói pályán, melyre saját — nem egészen komolyan vehető — későbbi vallomása szerint »maga sem tudta, hogy botlott«, első nagy, korszakos sikerét két évvel később, a *Hitel* megjelenésével aratta Széchenyi. Addig, bár a közvélemény elismerte őt lelkes és áldozatkész hazafinak s érdekes és merész kezdeményezőnek, nemcsak írónak, de tulajdonképen komoly politikusnak sem tekintették abban az országban, a mely soká szokva volt az államférfiui tudást a *Corpus Juris* és a sérelmi politika kizárólagos mértékével mérni, de a melynek éppen

olyan politikusra volt szüksége, a ki jól ismerte az európai polgárosodás létfeltételeit, az állami fejlődés természetét, a nemzetgazdaság alapigazságait, a magánjog alakító hatását a közjogra, az állami és társadalmi összpontosítás szükségét s az egyesületi szellem fontosságát.» (Gyulai.)

A *Hitel*ben látjuk először föltűnni körvonalait annak a reformpolitikának, melyet azután Széchenyi következő két művében, a *Világban* és a *Stádiumban* bővebben kifejtett s számos hirlapi cikkében, beszédében és későbbi polemiai jellegű könyveiben is kiegészített s megvilágított. Merész szakítás volt ez a program úgy a kormány, mint az ellenzék addigi politikájával, de sok tekintetben az egész közfelfogással is. A közjogi sérelmekre alig vetve ügyet, a nemzetet arra kezdte tanítani Széchenyi, hogy boldogulását önerejében keresse; a kormány hibái helyett saját hibáinkat, elavult intézményeinket s mulasztásainkat, előítéleteinket és tévedéseinket jelölte meg mint bajaink tulajdonképeni kútforrásait. A haladás és boldogulás eszközeül gazdasági szervezetünknek és életünknek új alapokra fektetését s a közműveltség emelését ajánlotta és a mult iránti rajongást sokban kigúnyolva, bátran a jövőbe tekintett s könyve végszavába foglalta azt a korszakossá lett hitvallását, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz!

»A *Hitel* — mondja b. Kemény Zsigmond — egy lángésznek ragyogó és szabálytalan műve, egy higgadt tervű izgatónak a lelkesedés és költői képzelem virágai közé takart vakmerő kezdeményezése, az eszmékben s később az intézményekben nagy forradalmat idézett elő.« Széchenyi valamennyi művei között talán ebben van legtöbb lelkesedés

és legtöbb költőiség ; jellemző már az is, hogy a könyvet »honunk szebblelkű asszonyinak« ajánlotta »tisztelete és szeretete jeléül«. Gondosan kerül benne minden rendszeres tárgyalási formát, csevegő formában szól a legmélyebbreható kérdésekről is, szellemes, néha szeszélyes modorban csapongva gúny és rajongás között s mindkettővel elragadva olvasóját, épen azért, mert mindkettővel oly tárgyakhoz nyúl, melyeket addig sem a gúny, sem a rajongás világításában nem látott nemzetünk. Soha még nálunk addig könyv nem aratott akkora hatást, mint a *Hitel*. »A régi táblabíró parasztlázítónak és birtokrablónak hitte Széchenyit, de a tiszteletbeli aljegyző és a fiatal ügyvéd a haza megváltójának.« (Kemény Zs.) Ez a könyv »egy országos tett volt, a század egyik legnagyobb eseménye« (Toldy F.). Különösen a jövőbe vetett erős hitével — habár saját későbbi bevallása szerint Széchenyi akkor, mint kilépett katona és készületlen író úgyszólván inspirációból mondta, hogy Magyarország nem volt, hanem még csak lesz — ezzel a »Macbeth-jóslatával«, a mint Arany János találóan nevezi, új lendületet, új irányt adott még irodalmunknak, különösen költészetünknek is, mely világosan fölismerhetőleg innen kezdve hagyja el a múltba merülő búsongás és a régi dicsőség magasztalásának hangját s áll lelkesülten a nemzeti nagy feladatok és remények szolgálatába.

A *Hitel* megjelenése után, az 1830. év őszére egybehívott országgyűlés megnyíltáig még rendelkezésre állott időt Széchenyi alsó-dunai útjára használta fel, melyet saját felelősségére és a saját költségén sok viszontagság és testi szenvedés kö-

zött csolnakokon tett meg Pesttől Galaczig a végből, hogy a Duna egész folyásának hajózhatóvá tételét tegye tanulmány tárgyává, a mi összeköttetésben állott a Dunagőzhajózási társaság tervével is. Mikor visszatért s a rövid életű országgyűlés munkásságából ismét kivette részét, csakhamar egy éles támadás ellen kellett magát irodalmi téren védelmeznie. A támadás a *Hitel* ellen irányult s Széchenyinek ugyanattól az öreg barátjától eredett, a ki első föllépését a közéletben dicsőítő ódában ünnepelte s a ki maga is szabadelvű és felvilágosodott férfiú volt, az ellenzék egyik vezére: gróf Dessewffy Józseftől.

A *Hitel* című munka taglalatja volt címe gróf Dessewffy művének, mely Széchenyi személye iránti teljes tisztelettel és elismeréssel ugyan, mégis éles bírálat alá vonta a *Hitel*ben foglalt tanokat s védelmébe vette a multat és némileg a jelen állapotokat a merész újító ócsárlásával szemben. Az ellenmondást természeténél fogva nehezen tűrő Széchenyi, félretéve készülőben levő s a *Hitel*nek mintegy folytatásául szánt munkáját, mely később *Stádium* cím alatt látott napvilágot, Dessewffy támadására nyomban egy terjedelmes röpiratban felelt, melynek címe: *Világ*, azt jelenti, hogy írója vele több világosságot akart a vita alatt levő kérdésbe hozni.

Az 1831-ben megjelent munkát Széchenyi »jó-akaróihoz« intézte s benne állításainak mélyebb kifejtésébe és alaposabb megokolásába bocsátkozott; a Casino tervét is itt fejté ki részletesen. Bár tehát e fejtegetéseiben több rend és összefüggés mutatkozik, mint a *Hitel*ben, a mű sajátos jellegét és érdekét mégis az éles polemiai hangtól nyerte,

melyen Dessewffy ellen fordul írója, őt nemcsak élesen megczáfolni igyekszik, de még magánviszonyait sem kimélve, gúnynyal borítja el s pelengérré állítja.

A *Világ*ot Kemény Zsigmond és Falk Miksa Széchenyi legsikerültebb és legdiadalmasabb művének mondják; Gyulai rengeteg erdővel hasonlítja össze, melyben »el-eltévesztjük az ösvényt, de mindenütt az eszmék dús növényzetére találunk« s melyben a gúny tövisei vérzik ugyan arcunkat és kezünket, de ha felértünk a bérczorumra, fölséges kilátás nyílik: betekintünk Magyarország jövőjébe. De még a könyv magasztalói is elismerik, hogy a tekintélyek kiméletlen ledorongolása, a gyöngédtelen, személyeskedő vitatkozási modor, mely nálunk később az eszmék szabad mérkőzését szinte lehetetlenné tette s »a szenvedélyek tajtékával mindent beborított«, ez a modor, melyet utóbb Széchenyi is oly élesen kárhoztatott, kétségkívül a *Világ* írójában találta egyik főkezdeményezőjét.

Gróf Dessewffy József maga nem felelt Széchenyi támadására, de fiai, Aurél, Emil és Marcell, kiknek legidősbike is alig volt 24 éves, elleníratot adtak ki atyjuk védelmére, mintegy testükkel fedezve őt. Széchenyi nemes lelkét meghatotta e föllépés; hallgatott s később, a korán elhunyt Dessewffy Aurél halála alkalmából kiadott *Üdvölködé* című röpiratában (1843) igyekezett a kegyelet egy tényével tenni jóvá a fiúval szemben azt a kiméletlenséget, melyet egykor atyjával éreztetett, javasolván, hogy a terve szerint nemzeti jelesünk hamvai számára a budai hegyekben építendő pantheon az ifjú Dessewffyt is magába fogadja.

A *Világ* ellenében írt egyéb polemiákkal nem

sokat törődve, Széchenyi időközben megírta a *Stádium*ot is, mely azonban a censurától támasztott nehézségek miatt csak 1833-ban Lipcsében került ki a sajtó alól. Ebben, bár a mű tulajdonképpen csonka, s bár sok helyen a párbeszéd élénk formáját használja a szerző, megkisértette pragmatikus rendbe — 12 »törvény«-be — foglalni azokat a reformeszméket, melyeket az országgyűlés figyelmébe ajánl. Ezek a *Hitel* és a *Világ* alapjain épülve föl, kiterjednek a váltójog behozatalára, az ősiség és fiscalitás eltörlésére, a nememesek birtokképessegére és jogvédelmére, a törvény előtti egyenlőségre, bizonyos mérvű közös teherviselésre, a közlekedésügy rendezésére, a helytartó-tanács teljes joghatóságára a közkormányzatban, az egyedárúságok, regálék, czéhek és árszabások eltörlésére, a törvényeknek kizárólag magyar nyelven szerkesztésére s a nyilvánosság meghonosítására a tanácskozásokban és ítélethozatalban.

Valószínűleg az e műben tüzetesebben ki nem fejtett 10-ik »törvényt«, vagyis a magyar nyelvnek a holt latin helyébe a törvények nyelveül s hivatalos nyelvül való behozatalát akarta Széchenyi bővebben megokolni abban a munkájában, melyet kevéssel a *Stádium* megjelenése után írt, de mely csak 1858-ban látott napvilágot *Hunnia* cím alatt. Az időközben változott viszonyok, különösen a magyar nyelv érdekében tényleg megalkotott törvények okozhatták, hogy akkor kiadatlan maradt a könyv, mely a nyelv és nemzetiség kérdésére s az akkori műveltségi és társadalmi viszonyokra nézve Széchenyi felfogását éles színekben tükrözi vissza.

Mielőtt a *Stádium* megjelent volna, Széchenyi még egy rövidebb röpiratot adott ki Pestmegyének a »honi nyelv terjesztésére ügyelő küldöttsége« fölhívására a *Magyar Játékszinről*, mely azonban nagyon is emelkedett nézőpontról szemlélve a kérdést, ha nagyobb hatást tett volna, alkalmasabb lett volna elodázní, mint előmozdítani a pesti állandó magyar színház létrejöttét. E röpirat inkább ama megítélés szempontjából figyelemre méltó, a melyben abban a szerző részéről itt már következetesen Buda-Pestnek nevezett főváros akkori hátramaradt viszonyai részesültek s melyet a *Pesti por és sár* című hátrahagyott töredék is jelez. Széchenyi azonban korántsem maradt a gáncsnál, sőt a tollal való agitálásnál sem, hanem bámulatosan sokoldalú és fáradhatatlan tevékenységgel igyekezett azt a vezető eszméjét, hogy a nemzeti erőket összpontosítani s e végből a fővárost minden tekintetben emelni és csinosítani, az egyesülési szellemet élénkíteni, a közlekedést föllendíteni kell, tettekkel is megvalósítani. Első alkotásait: az academiát, a lóversenyt és a kaszinót körülbelül biztosítva látván, három új tervet karolt fel buzgó erélylyel: a Dunaszabályozást, a dunai gőzhajózást és Pestnek s Budának egy állandó híddal való összekötését; mellesleg még a selyemtenyésztés ügyét is mozgásba hozta irodalmi és gyakorlati téren (1840). Tervei érdekében ismételve tett utazásokat le a Dunán — most már királyi biztosi hivatalos minőségben s megkezdve a most róla nevezett út építését is — valamint a nyugatra, különösen Angliába, melynek viszonyait mind nagyobb rajongással tette tanulmányai tárgyává. Gróf Andrássy Györggyel együtt tett

útjáról az álló híd kérdésében írt jelentése általános visszhangot keltve, alapjává lett a lánczhíd fölépítésének, melylyel ő egy mélyebben rejlő célzatot is kötött össze, azt, hogy a nemzeti kölcsönnel s a hídvámmal rést törjön a nemesség adómentességi kiváltságán s előkészítse a közös teherviselést.

Mindezeknek a vállalkozásoknak gyors és szembetűnő sikere, egyesülve a *Hitel*, *Világ* és *Stádium* hatásával s azzal a benyomással, melyet a magyar nyelv érdekében a főrendiházban hallatott lelkes fölszólalásai keltettek, Széchenyi népszerűségét zenithjére emelte. Mutatta ezt nemcsak személyének ünnepeltetése mindenütt, a hol megjelent s a táblabírói cím, melylyel sok megye megtisztelte, de főkép az a lelkesedés, a melylyel őt a rendek 1835-ben koronaórré akarták megválasztani, a mit azonban ő, tekintettel a már időközben megtörtént legfelsőbb kijelölésre, köszönettel elutasított magától.

E fölötti meglegedését még túlsugározta a boldogság, melyet annak a fenkölt lelkű nőnek bírhatása adott neki, a kin régóta rajongó érzellemmel csüngött: Gróf Zichy Károlyné, Seilern Crescence grófnő 1834-ben özvegygé lett s két évvel később Széchenyi Istvánnak nyújtotta kezét.

De a nagy hazafi életének ez a derűje nem maradhatott soká ború nélkül. Már 1835-től kezdve észlelhetők voltak a haladás- és szabadságellenes irányzat elhatalmasodásának jelei a kormányzatban. Wesselényinek felségsértés miatti üldöztetése, Lovasynak és a többi országgyűlési ifjaknak s később az *Országgyűlési Tudósítások* szerkesztőjének, Kossuth Lajosnak elfogatása és szigorú el-

ítéltetése, valamint a követté választott gróf Ráday Gedeon pere nagy mértékben fölizgatták a kedélyeket és súlyos aggodalmakat keltettek Széchenyiben is. Ilyen körülmények között az 1839-iki országgyűlés rendkívül harcias hangulatban nyílt meg; a többségben levő alsóházi ellenzék nemcsak a kormánynyal, de az udvarhoz szító (aulikus) felsőházi többséggel is nyíltan szembeszállott, s Széchenyinek jutott a békéltető szerepe, melynek különösen 1840 tavaszán a sérelmek ügyében mondott beszédében fényesen felelt meg. Az elítéltek megkegyelmeztetése s a magyar nyelv jogait biztosító törvény létrejötte következtében azután az országgyűlés teljesen békés hangulatban oszlott szét s Széchenyinek ismét oka volt remélni és bízni elért eredményei tartósságában s a haza jövőjében.

A *Pesti Hírlap* megindulása 1841 elején, Kossuth Lajos szerkesztése mellett volt előidézője a fordulatnak, mely most Széchenyinek nemcsak irodalmi tevékenységében, de helyzetében is a magyar közélet terén beállott. Egyszerre a legmervebb ellentétben látta magát azzal a Kossuthtal, ki őt csak kevéssel előbb, Pestmegye közgyűlésén »a legnagyobb magyar«¹ dicsőítő nevével illette s ki még később is őt a nemzet vezérének s a saját mesterének ismerte el és hirdette.

A Széchenyi és Kossuth közötti politikai ellentét, mely a *Kelet Népe* megjelenésével lett nyilvánvalóvá s mely a bekövetkezett események megítélésénél is nagy szerepet játszik, egyike újabbkori politikai történetünk legmélyebb és legszövevényesebb problémáinak, melynek teljes föltárását e rövid életrajz keretei meg nem engedik. Szem

előtt kell tartanunk, hogy Széchenyi épen akkor, mikor az 1840-ben elért eredmények nyugvópontján önvallomásaiban megállapíthatni vélte, hogy »az agitatio szüksége megszűnt«, egyszerre egy oly hirlapi agitatioval látta magát szembeállítva, mely erélyét, merészségét, elterjedését és hatását tekintve, minden megelőzőt messze fölülmúlt. Igaz, hogy ez az agitatio tulajdonképen ugyanazoknak a reformoknak érdekében indúlt meg, a melyeknek első tervezője, hirdetője maga Széchenyi volt, de mások voltak az eszközök, melyeket igénybe akart venni, más a keresztülvitel egymásutánja, melyet fölállított és más a modor, melyet követett.

Széchenyi élete egész munkáját veszélyeztetve látván, alig hogy a *Pesti Hirlap* egy félévi pályafutása letelt, terjedelmes röpiratot írt ellene *Kelet Népe* cím alatt, melyet tisztán mint irodalmi művet, erősen subjectiv jellege daczára, egyöntetű szerkezete, polemiájának eszmegazdag élénksége, szenvedélyes ékesszólása szempontjából többen a Széchenyi megelőző művei fölé helyeznek, de a mely célbavett hatását nem érte el s a Kossuth népszerűsége helyett csak a Széchenyiét csökkentette.

A közönség nagyobb része a Kossuth publicistai tollának varázshatása alatt állván s a Széchenyi saját művei által a reformok eszméjének megnyerve lévén, nem tudta belátni, hogy a *Pesti Hirlap* cikkei miért vezetnék »zavarnak« vagy épen »megsemmisítésre« »mind az alkotmányt, mind a magyart?« miért volna veszélyes a nemzet legmagasabb céljai érdekében nemcsak az észhez, de a szívhez is szólni? Nem tudta megérteni, hogy

csupán modor és taktika fölött a célra nézve egyetértő politikusok ily éles vitát folytathassanak; nem bírt érzékkel a »juste milieu« kevésbé tetszetős jelszava iránt, nem adott hitelt azoknak a sötét jóslatoknak, melyekkel Széchenyi már e művében rámutatott a forradalom veszélyére, sőt voltak sokan, kik rövidlátásukban s felületes ítéletökkel egyedül a gróf sértett hiúságában s a népszerűség szárnyaira emelt fiatal prókátor és journalista iránti féltékenységében vélték a *Kelet Népe* megírásának valódi okait fölfedezhetni.

Széchenyinek ez a műve is egész irodalmat teremtett, de a megtámadottnak, nem a támadónak javára. Kossuth védelmére kelt b. Eötvös József, Vörösmarty is névtelenül, maga Kossuth, nemesen és higgadtan védekezve, polemiája csak akkor vált élesebbé, mikor Széchenyi a megyegyűléseken is ismételte támadásait. A nemzet megszozlott, de nagyobb és zajosabb része most már elpártolt Széchenyitől; az ifjúság Kossuth mellé állott, a fáklyászenéket most már ez kapta. Széchenyi iránt nem csökkent a tisztelet, de népszerűsége tűnni kezdett s csak akkor csillámlott föl még egyszer régi fényében, mikor 1842 nyarán az ő fáradhatatlan munkájának eredményeképen a Pest-Buda közötti lánczhíd alapkövét fényes ünnepély keretében letették.

A *Kelet Népe* az a választó vonal, mely a Széchenyi működésének ébresztő, buzdító, indító és agitáló első korszakát, a fékező, mérséklő, túlajtásoktól óvó, a nemzeti és közjogi radicalismust korholó második korszaktól elhatárolja. Ennek a változatlan hazafiúi hévvel, de kevesebb hatással és népszerűséggel követett új iránynak útján a

második állomást az 1842 novemberében megtartott academiai beszéd képviseli, mely e cím alatt: *A magyar academia körül* külön füzetben is megjelent, s melyben éles csapásokat mér Széchenyi azokra, kik túlbuzgalomból a nemzeti nyelv terjesztését s az állam és a társadalom megmagyarosodását erőszakolni igyekeznek. Ez a beszéd még a *Kelet Népénél* is alkalmasabb volt félreértések támasztására; bár tételei egyenkint megtámadhatatlanok, az adott körülmények között mégis úgy hatottak, mint igazolásai a nemzetiségek részéről az 1840-iki nyelvtörvény ellen indított mozgalomnak, a mi csakhamar igen kelletlen hálafeliratokban is kifejezésre jutott. Most már Wesselényi is nyíltan Széchenyi ellen fordult, ki annál sűrűbb ellentétekbe került ezentúl Kossuthtal is, mert nézeteik immár nemcsak a modorra és taktikára, de több napikérdésre nézve is (Horvátország ügye, iparvédegyelet, német vámszövetség, vukovár-fiumei vasút, sérelmi politika) szétágaztak s mert a mindinkább magára maradó — vagy mint ő maga fejezte ki magát, »két pad közé jutó« — Széchenyi hasztalanul igyekezett az adókérdésben is nézetei számára pártot toborzani.

Ő ugyanis a közteherviselés elvét a nemesi kiváltságokkal szemben egy, határozott időre szóló s külön országos beruházási alapként kezelendő csekély telekdíj enyhe formájában kívánván kezdetképen érvényesíteni, e tervét az *Adó és két garas* című könyvalakban is kiadott cikksorozatban s *Magyarország kiváltságos lakosaihoz* intézett két nyílt levélben fejtette ki. Fáradhatatlan agitációja s az ellenzéki sajtónak még sokkal messzebb menő állásfoglalása ellenére, az 1843-iki országgyűlésre

való követválasztások a nemesek »nem adózunk« jelszava alatt a legtöbb megyében oly heves, sőt véres küzdelem közt mentek végbe, hogy a már akkor országos tekintélynek örvendő Deák Ferencz önérzetével összeegyeztethetőnek nem tartotta a követi megbízás elfogadását. Az ő közreműködését ilyképen nélkülöző országgyűlésen azután a közteherviselés megvalósításának legszerényebb kísérlete is Széchenyi fényes beszédje daczára, a két tábla meg nem egyezhetése miatt meghiusult Deák létrejött — Széchenyinek buzgó hozzájárulásával — a nem nemesek hivatal- és birtokképeességének törvénybe iktatása. A szabadelvű irányt lelkesen támogatta a vallási kérdésben is, ellenben a börtönrendszer s büntető rendtartás terén nem csatlakozott a modern haladás barátaihoz s a városok fölötti felügyelet kérdésében a conservatív álláspont védelmében a felsőházi ellenzékkel oly éles összetűzése volt, hogy egyik leghatásosabb beszédje után ájultan rogyott össze.

Egészségét már ez időben kezdte aláásni a pihenést nem tűrő, fáradhatatlan tevékenység, mely folytonosan a legkülönbözőbb feladatok számára vette úgyszólván éjjel-nappal igénybe szellemét s mely különösen a publicistika terén most fokozódó mértékben érvényesült.

A hazai ipar védelmét czélzó egyesületi szervezkedés alkalmat szolgáltatott Deák Ferencznek is egy Zala-Szent-Gróton tartott beszédjében a védegyleti mozgalom pártolására szót emelni. Széchenyi tizennégy cikkben foglalkozott Deák beszédjével, a legnagyobb tisztelettel nyilatkozva az ő személyéről, sőt egyenesen följajánlva neki a vezérletet, mely előtt maga is meghajolna, de egy-

úttal az ország közgazdasági állapotaira vonatkozó nézeteit erélyesen megczáfolni s a védegyelet céltalanságát hatásosan bebizonyítani igyekezett.

Ez az állásfoglalása Széchenyit nemcsak egy népszerű országos mozgalommal, de Kossuth és Wesselényi után most már Deákkal is ellentétbe hozta, a mi nem kevéssel járult hozzá népszerűsége csökkentéséhez, a mely úgylis oly mértékben hanyatlott, a mily mértékben közeledett Széchenyi a kormányhoz, melynek üdvös szándékait, kivált mióta barátja, gr. Apponyi György vette át a kancellárságot, nem győzte az ellenzék fokozódó hevű támadásaival szemben védelmezni.

De a legsúlyosabb csorbát népszerűsége és tekintélye akkor szenvedte — s ez fölötté jellemző a mi viszonyainkra nézve — a mikor életének egyik főfeladatát teljesítendő, egészen önzetlenül és áldozatkészen vállalkozott az ő javaslatára a helytartótanács mellett létesített közlekedési országos bizottmány — később osztály — vezetésére, nagyon szerény, t. i. helytartótanácsosi minőségben, bár egyidejűleg nyert titkos tanácsosi címmel.

Széchenyi, nem törődve a kedvezőtlen benyomással, melyet kineveztetése keltett, mihelyt 1845 őszén átvette hivatalát, hozzálátott első és leg-sürgősebb feladatához: a Tisza folyásának szabályozásához. Ennek érdekében tett útjai eleinte sem személyére, sem az ügyre nézve kecsegtetőknek nem látszottak, de szivósságának és lelkesedésének sikerült ellenfeleit lefegyverezni. Miután a szabályozási műre vonatkozó eszméit az ő szokott subjectiv, de megragadó modorában röpiratba is foglalta (*Eszmetöredékek*), több helyen valóban lelkesült fogadtatásban részesült és elérhette a mun-

kálatok tényleges megindítását, melyhez azonnal hozzáfűzte a tiszai gőzhajózás ügyét is, sőt egyidejűleg ráért Fiumét és kikötőjét is tevékenysége körébe vonni s az ő buzdításának is része volt abban, hogy a Balatonon megjelent az első gőzhajó.

A közgazdasági téren való alkotó tevékenység azonban nem soká vehette az egész embert igénybe. A korszakos jelentőségű 1847—48-iki országgyűlés választási mozgalmainak első hullámgyűrűi fölűntek közéletünk alig lecsendesült víztükrén, a pártok szervezkedtek és megnyilatkoztak, s különösen a szabadelvű ellenzék igyekezett megállapítani azokat az elveket, melyek iránt vezérei: Deák Kossuth, Batthyány, Teleki, Eötvös, Szalay között egyetértés volt létesíthető. A magát mindinkább elszigetelve látó Széchenyi is elérkezettnek látta a pillanatot, hogy ismét tollat ragadva a roppant elfoglaltságától még üresen hagyott órái s különösen éjjelei fölhasználásával, *Politikai programmtöredékek* cím alatt kiadott röpiratban belészóljon a párt-szervezés és programmalkotás mozgalmaiba. Kijelenti e művében, hogy nem csatlakozik sem a conservativekhez, sem az ellenzékhez, de arra sem érez vágyat, hogy új pártalakulás zászlaját tűzze ki; ő — úgymond — a haladás és a reform barátja, ellenzéki volt, a míg a kormány minden haladástól és reformtól elzárkózott, de épen abban látja a következetességet, hogy ne törjön a kormány ellen, mikor azt jóakarattal vezérli. Képtelenségnek tartja azt, hogy az ellenzék vezetni akarja az országot s kiké a mindent gáncsoló, majd túlbizakodó, majd kétségbeejtő hang, a türelmetlen »dögönyözés« és terrorizmus ellen, mely az ellenzék hevesebb részének agitatóját jellemzi s már-már forradalmi lázba

juttatja az országot. Végül Kossuth személyéhez fordul, előbb a gúny ostorát suhogtatva, majd a hazafiúi fájdalom és aggodalom legnemesebb pathosával inti, kéri népszerű ellenfelét, hogy lépjen le az izgatás veszélyes lejtőjéről, mely föltartóztatlanul sodorja romlásba az országot. Ehhez az intelemhez fűződik Széchenyi híres jóslata a bekövetkezendő forradalomról, mely ugyan más alakban — mert a *Programmtöredékek*ben lefestett kép inkább sociális és nemzetiségi polgárháborút helyez kilátásba — de tényleg hamarabb vált valóra, mint talán Széchenyi maga is hitte.

A röpirat egyes részeinek nagy retorikai szépségei s érvelésének hatalmas ereje ellenére sem címének nem felelt meg, sem a célba vett hatást nem érte el. Később, a szabadságharcz leveretése után, sokan gondoltak vissza megilletődve tartalmára, de akkor az egész ellenzéket — nemcsak azokat, kik ellen irányozva volt — Széchenyi ellen ingerelte. Ezt látva írója s hallva, hogy Pestmegye Kossuthot magát készül követté választani, a természetében rejlő szívós erélylyel elhatározta, hogy elhagyva helyét a főrendek táblájánál, ő is az alsóházba választatja meg magát. Föl is lépett Sopronmegyében, a hol nagybirtokos volt s a hol a nemesség a conservativ irányhoz szított. Ámde itt épen azt fordították ellene, hogy a közteherviselés mellett tört lándzsát és Széchenyi épen ebben a szűkebb hazájában — megbukott. Mosonmegye tette jóvá, a mit szomszédja vétett, s így az 1847 novemberben megnyílt utolsó pozsonyi országgyűlés alsóházában Széchenyi csakugyan szemben találta magát Kossuthtal, de mindjárt eleve kijelentette, hogy csalódnak azok, kik most azt várják, hogy

ők »gladiatori bajtusára« keljenek egymással s csakugyan mindketten szinte versenyeztek az egymá-
iránti kíméletben és mérsékletben.

Az országgyűlés minden tekintetben kedvező
előjelek között nyílt meg, de Széchenynek csak-
hamar alkalma volt a véleményeknek az előérte-
kezletek, az ifjúság és a karzati közönség által
ellenzéki irányban való lenyűgözése ellen óvást
emelni. Már a felirat kérdésében a Kossuth radica-
lisabb javaslata néhány szótöbbséggel győzött a
Széchenyié fölött, s mikor a főrendek ahhoz hozzá-
járulni nem akartak, Kossuth Széchenyi távollété-
ben keresztülvitte, hogy a követi tábla egyáltalán
félretegye a feliratot és a trónbeszédet válasz nél-
kül hagyja. Mikor az európai forradalom első szele
Olaszország felől becsapott, Széchenyi úgy fogta
fől a helyzetet, hogy most kell Magyarországnak
törhetlen hűsége és méltányossága bizonyításával
a dynastia bizalmát mindenkorra megnyernie s a
monarchia súlypontjának hazánkba való áthelye-
zését kieszközölnie; ellenben az ellenzék a monar-
chiát fenyegető veszélyt épen a nemzet követel-
ményeinek érvényesítésére akarta fölhasználni. Az
administratori rendszer miatt formált sérelmek
eloszlatását célzó királyi leiratban való megnyug-
vás még nagy nehezen kimondható volt a követi
táblán, de február közepén túl már minden nap
csak a Kossuth merészen előretörő irányának egy-
egy diadalát jelentette.

A párisi februári forradalom híre márczius
elsején jutott el Pozsonyba s rohamos kifejlődésre
juttatta a dolgokat nálunk is. Kossuth már már-
czius 3-ikán fejtette ki az új képviseleti alkotmány
és az Ausztriától való függetlenség elveit a kerületi

ülésben s elnémítva a Széchenyi aggodalmait, azokat határozattá is emeltette ; másnap a határozat keresztülment az alsóházon. A főrendek megrettenve kitérni akartak s nem tartottak ülést, de a közbejött bécsi forradalom és Metternich bukása hamar megérlelte a reform ügyét ; 14-én már elfogadta a főrendiház is és 15-én — mialatt Pesten a fiatalság egy vértelen forradalmi ténynyel léptette életbe a sajtószabadságot — a törvényhozás küldöttsége Bécs lakosságának örömujjongása közt hozta a határozatokat szentesítés végett Bécsbe.

Széchenyit magát is elragadta az ár ; nem tudta : örüljön-e a nemzeti ügy föltartóztathatatlan diadala fölött, vagy aggódjék annak erőszakos gyorsasága miatt ? Ő maga járt közben a főhercegeknél az új alkotmány megerősítése érdekében s ott volt, mikor Kossuth márczius 17-én Pozsonyban gr. Batthyány Lajost már mint Magyarország leendő miniszterelnökét mutatta be a népnek.

Nyakra-főre történt most a legfontosabb törvényjavaslatoknak meglehetősen hevenyészett szerkezetben úgyszólván ellenmondás nélkül való országgyűlési tárgyalása ; az utolsó rendi diéta lázas gyorsasággal igyekezett feladatát megoldani, hogy mielőbb átadja a tért a már Pesten összeülendő első képviseleti alapon nyugvó országgyűlésnek.

Időközben megalakult a kabinet is, melynek összeállítása nem csekély nehézségek leküzdését föltételezte. A mi a várakozásoknak megfelelt, az a jövő bomlás csiráit hozta magával. Kossuth nélkül a minisztérium nem is vállalkozhatott volna az ország valódi kormányzására s másrészt Széchenyi csak tényleges hatáskörének megfelelő állást foglalt el, mikor a közlekedési tárczát reá ruházták, a mi

annál természetesebbnek tűnt föl, mert ő volt az egyedüli miniszter, ki — a kormány egy régebbi megbízásának megfelelően — már 1848 elején egy az egész magyar közlekedésügy rendezését felölelő terjedelmes javaslatot terjeszthetett az országgyűlés elé.

Az alakulás nehézségeit azonban még felülmúlták azok, a melyekbe az új kormány működése kezdettől fogva ütközött. A márcziusi eseményektől felbátorított forradalmi — de hazafiasan forradalmi — szellemet még aránylag legkönnyebb volt békére és a törvényes rendhez való alkalmazkodásra szoktatni; nagyobb veszély fenyegette az új alkotmányt és kormányzatot a nemzetiségek s különösen Horvátország részéről. S mialatt ezek ellen védekezett a miniszterium, tapasztalnia kellett, hogy hatásköre sem a hadsereggel, sem a bécsi birodalmi kormánygyal szemben tisztázva és biztosítva nincs. Azt, a mit a törvények általánosságban kimondtak, csak lépésről-lépésre lehetett a valóságban is, folytonos küzdelemmel érvényesíteni. Mikor aztán az udvar a megújuló bécsi forrongások elől Innsbruckba menekült s Magyarország meghívását mellőzte, mikor Radeczky az olasz fölkelőkkel szemben győzedelmeskedett, a délvidéken a szerbek föllázadtak s Jellasic horvát bán nyílt pártütésének az udvar részéről minden félreértést kizáró módon való desavouálása megghiúsult, az ország helyzetének minden tekintetben válságos volta félreismerhetlenné vált. A július 5-én megnyílt országgyűlésnek Kossuth már néhány nap múlva kénytelen volt a kormány nevében előterjesztést tenni a hazát fenyegető veszély leküzdésére szükséges katonai és pénzerő előállítására tárgyában; a lánglelkű szónok szavaira kitört közlekedés mindenkit meggyőz-

hetett felőle, hogy ez a nemzet el van szánva az élethalál-harcz megvívására, de a veszélyt akkor még a maga valódi nagyságában talán csak Széchenyi sejtette. Fokozódó aggodalommal nézte a Kossuth napról-napra növekvő hatalmát, látta napról-napra tágulni a szakadást az udvar s a magyar kormány között és volt kénytelen hallgatva tűrni a kényszerhelyzeteket, melyekbe a kormány, a viszonyok s főkép Kossuthnak az országgyűlés radicalis elemeivel való egyetértése és hírlapjának agitációja sodorta.

Az új országgyűlésnek a katonai s adóügyekben hozott határozatai István nádor teljhatalmának visszavonása s az udvar merev elzárkózása következtében már szentesítést nem nyertek ; azok életbe léptetése tehát kényszerű, de már forradalmi lépés volt. Az utolsó kísérlet a korona és az országgyűlés közötti egyetértés helyreállítására : egy küldöttségnek Bécsbe utazása, eredménytelen maradt. De erről a balsikerről Széchenyi már nem szerzett tudomást ; a folytonos lelki harczok és emésztő izgalmak különben is megrongált idegrendszerét végkép feldúlták. Szeptember elején mint örültet szállították Pestről a Bécs melletti Döblingbe, dr. Görgen elmeógyógyintézetébe.

Az elmezavar éjszakája szinte jótékonyan borúlt a nagy szellemre, hogy a nagy szív ne érezze át hazája hősi küzdelmének és végre bekövetkezett leveretésének iszonyait. Attól is megkimélte, hogy értesüljön a pártszenvédélynek arról a kiméletlenségéről, mely tébolyát ürügynek minősítve, nevét a debreczeni országgyűlésről igazolatlanul távol maradt kétes hűségű hazafiak közé akarta sorolni. Az első időben Bécs ostromának s az ottani forradalomnak zaja, a beteg szobájáig elhatolva, dühöngési rohamo-

kat idézett elő, de ezeket lassankint teljes fásúltság és közöny váltotta fel. Elevenen eltemetkezve, elszakítva nemcsak hazájától, de családjától is, csak 1850 után kezdett Széchenyi ismét érdeklődni a külvilág iránt. Hosszú leveleket írt nejének, titkárának, foglalkozott megint vagyona kezelésével, de egy balul végződött kísérlet után a tébolyda elhagyására többé rávehető nem volt; »rögeszme, fogadalom, vagy sejtelen« lett nála az a hit és az a föltevés, hogy onnan élve nem fog távozni. Levelei az önvád és megbánás fölajdulásai, a vallásos rajongással párosult búskomorság megnyilatkozásai mellett a haza sorsa iránt újból való érdeklődés jeleit oly mértékben kezdik föltüntetni, a mily mértékben javult a beteg testi és lelki állapota. 1852-ben meglátogatta Lonovics érsek, szintén a 48—49-iki események egyik áldozata, Széchenyi barátja, ki egyúttal első lelki orvosává lett (Zichy A.), mert a mióta a beteg előtte kiönthette lelkét, azóta nyerte az lassankint ismét régi egyensúlyát vissza. A sakkjáték, galambjai és fuvolája mellett mind sűrűbben foglalkoztatták a nagy hazafit a honi lapok és könyvek, melyeket kivétel nélkül meghozatott, sőt a toll is, mert most már naplóján és levelein kívül czikkeket is kezdett írni a *Times*nak.

Kevéssel az ifjú császár egybekelése után, 1857-ben, a fejedelmi pár körutazást tett Magyarországon; Döblingből származott az az eszme, hogy ezt az alkalmat fölhasználva, Magyarország legelőkelőbbjei, élükön a hercegprímással egy kérvényt nyújtsanak át az uralkodónak Magyarország szabadságának helyreállítása érdekében. E terv megvalósulása volt az első szikra, mely a betegségtől soká megszeliidített Széchenyinek szenvedélyét újra lánggra

keltette ; követte ezt az akadémiának a kormánytól tervezett megrendszabályozása, a mely ellen éles hangú tiltakozást írt, mely az academiában — hová eredetileg szánva volt — felolvasásra nem kerülhetett ugyan, de kéz alatt elterjedt a hazában s megint népszerűvé tette a »legnagyobb magyar« nevét. Mikor azután báró Bach Sándor, az ötvenes évek mindenható belügyminisztere, a ki 48-iki forradalmárból lett a róla elnevezett absolutistikus rendszer vezető szellemévé, az uralkodó körök megtévesztése céljából *Rückblick* cím alatt egy csekély számú példányokban megjelent röpiratot adott ki,* mely célzatos kiszínezéssel és csoportosítással dicsőítette rendszerének addigi eredményeit, Széchenyi többé meg nem állhatta, hogy hatalmas csapást ne mérjen a jogtiprással még kérkedő s arra a világ előtt hímet varró önkényuralomra és megírta híressé vált »sárga könyvét«, e cím alatt: *Ein Blick auf den anonymen Rückblick* stb. A kéziratot fia, Béla másolta le s e másolatot vitte Londonba, a hol azt Rónay Jácint felügyelete alatt nyomatták ki, közjogi adatok kíséretében s a vaskos könyv rövid idő alatt minden rendőri tilalom ellenére közkézen forgott nemcsak Magyarországon, a hol valósággal elnyelték, de az osztrák előkelő körökben, sőt a külföldön is.

A *Blick*, melynek szerzőségét Széchenyi az akkori viszonyok között soha nyíltan el nem ismerhette, de a mely minden lapon rávall írójára, ponyola írmódorával, laza és szakadozott szerkezetével s gúnyának féktelenségével, az irodalmi szempontból való bírálatot talán nehezebben állja ki

* Szerzője Majer Bernát volt.

Széchenyi egyéb műveinél, de mint határozott célzatot követő politikai irat, szerzője lángeszének talán legcsodálandóbb terméke. Célbavett hatását, hogy a nemzet szenvedéseiért legalább ennyiben bosszút állva, azok fő okozóját a külföld s az ausztriai döntő körök előtt nevetségessé tegye, tényleg tökéletesen elérte.

A *Blick*nek minden betűje egy-egy koporsószögévé vált az uralkodó rendszernek (Zichy A.) s az 1859-ben a monarchiára zúdult események megpecsételték a Bach bukását.

Ez a siker nem csak felvidította Széchenyit, de tevékenységét is rendkívüli mértékben fokozta. Már 1858-tól kezdve a röpiratok és hírlapczikkek egész kis irodalma támadt a magyar kérdés körül, melyek mind a döblingi önkénytes fogságból voltak sugalmazva s melyek bizalommal és reménynyel az ifjú uralkodó nemeslelkűsége és önálló ítélete iránt, egy újabb »pactum conventum«, egy a korona és a nemzet között kölcsönös méltányossággal létrehozandó új kiegyezés szükségességét és lehetőségét hangoztatták. Széchenyi döblingi magánya mindinkább megszűnt magány lenni; sűrűn látta magánál vendégül nem csak fiait és mostoha fiait, a Zichy grófokat, de imádott nejét is, kinek minden megjelenése ünneppé varázsolta a napot. Hollán Ernő, Falk és Kecskeméthy Aurél, mint irodalmi munkatársai, Lonovics, b. Jósika Sámuel, sőt az osztrák miniszterelnök Rechberg gróf is meglátogatta Széchenyit, nem különben Schmerling, az ellenzék miniszterjelöltje, és egy napon bekopogtatott a döblingi remeténél egy fejedelmi ifjú is: József főherczeg.

Minden jel arra mutat, hogy az ősz — ekkor

már hetvenedik évéhez közeledő — hazafi megint bízni, remélni kezdett ; és épen ekkor, váratlanul következett be egy fordulat s nyomában a katasztrófa.

Az 1859-iki protestáns pátens által Magyarországon fölkeltett nyugtalanság volt az első jel, mely Széchenyit aggasztani kezdte : egy újabb 48-tól félt. Ugyanakkor személyes helyzete is izgatónak kezdett válni. A bécsi rendőrség végre megalkalta azt, hogy úgyszólván szemei előtt Döblingben a politikai agitációnak állandó központja legyen s miután a *Blick* szerzősége iránt is immár minden kétely eloszlott, 1860 tavaszán Széchenyi lakását éber rendőri felügyelet alá helyezték, sőt márczius 3-án úgy nála, mint a hozzá látogatóba járó bécsi ismerőseinél szigorú házmotozást tartottak és ez utóbbiak közül többeket el is fogtak. Egy kiterjedt összeesküvés fölfedezéséről beszélt a hír ; Pesten a fiatalság márcziusi tüntetése alkalmával vér folyt s egy ifjú elesett ; talán mindennél jobban izgatta föl Széchenyit barátja, Jósika váratlan halála, mely néhány nappal azután következett be, hogy a báró Döblingben nála ebédelt. És ezekhez járult végül Thierry rendőrminiszter levele, melyben visszautasítva Széchenyi meghívását, e kíméletlen szavakat is intézte hozzá : »A tébolyda megszűnt Excellentiádra nézve menedékhely lenni.« Egy kevésbé beteg kedélyben is ezek után az előzmények után könnyen támadhatott a gyanu, hogy elfogatás, börtön, vagy talán orgyilkos az, a mi reá vár. És ez magyarázata a kétségbeesés vagy örületes roham ama cselekedetének, melylyel Széchenyi 1860 husvét vasárnapjára virradó éjjel önkezeléssel vetett véget életének.

A »késő, de tartozott szent hódolat«, mely »hálás adóját« valódi nemzeti gyászként rótt le Széchenyi halálakor, az egyetértés, mely — b. Eötvös József szavai szerint — az ő munkás élete örökségeképen jött létre sírja fölött, nem engesztelhette ki egészen az ő sorsának tragikumát, melyet az tetőz be, hogy kevesebb, mint egy évvel kimúlta után félreismerhetetlen előjelei kezdtek derengeni annak a kibontakozásnak és kibékülésnek, a melyet ő keresett és a melynek eljövetele iránti kétségbeesése vitte a halálba.

Élete munkájának maradandó eredményeihez, az intézményekhez és alkotásokhoz, melyeket létrehozott vagy megindított, méltán sorakozik irodalmi munkássága, melynek közönségesen ismert anyagát halála után jegyzetei, naplói és levelei segítségével előbb Török János, majd Zichy Antal és Majláth Béla tetemesen gyarapították. Posthumus munkái közé tartozik a Török Jánostól kiadott *Önismeret*, mely szintén nem tudományos formában pszichológiai s még inkább neveléstani problémákkal foglalkozik, de helyenkint a *Blick* eszmekörébe csap át. Naplóinak utolsó, valószínűleg az 1848-iki eseményeket is felölelő kötete alighanem a márcziusi házkutatás alkalmával veszett el.

A Széchenyi írott művei és beszédei osztoztak azoknak a szellemi termékeknek sorsában, melyek az aktuális politika céljait szolgálják; a viszonyok és feladatok változása következtében nagy részök elavúltnak látszik ma, bár Gyulai helyes megjegyzése szerint épen az, a mi már elavúlt, mert az életbe ment át, intézményeinkben hirdeti szerzője dicsőségét. Műveinek történeti becse is az ő egyéniségének és korának fontos és érdekes voltánál fogva sokkal

nagyobb annál, a melyet politikai iratoknak a későbbi kor rendszeren tulajdonítani szokott ; e mellett könyvei az állam és életbölcse ség oly maradandó becsű gyöngyeit tartalmazzák, melyek miatt azok positiv tartalmát is a legkésőbb nemzedék a maga javára, képzésére, épülésére fogja fordíthatni. Ez teszi őt bizonyos tekintetben ma is népszerű íróvá s csak az sajátságos, hogy míg egyes mondásai, nézetei, tanításai úgyszólván a köztudatban élnek, — még pedig gyakran forrásuk ismerete nélkül, — nemcsak műveinek tulajdonképeni tartalma, de működésének, életének egybefüggő képe, egyéniségének és szerepének az egykorú eseményekhez és szereplőkhöz való viszonya tekintetében is gyakran vajmi homályos és téves fogalmakkal találkozunk.

A Széchenyi írói egyénisége és jelentősége megítélésénél mindenekfölött szem előtt tartandó, hogy ő politikai hivatása szolgálatában, nem írói becsvágyból, hanem »pályája kényszerűségéből« lett íróvá ; könyvei és szónoklatai forrásukra és céljukra nézve semmiben sem különböznek azoktól a tetteitől, melyeknek nyomait politikai, társadalmi és közgazdasági életünkben hátra hagyta. Saját vallomása szerint nála »a hazafi állott elől, csak azután jött az író«, szerzői »pretensiója nem volt, fáradozásának oka csak tiszta és becsületes szándék« vala. Megfigyelhető, hogy közpályája megnyíltával annak, a mit azelőtt naplóiban önmagának mondott el, nagy részét a közönségnek kezdi hirdetni, naplója számára csak titkait tartja fenn. Írói hajlamának ez a fejlődése magyarázza némileg stíljét is : az eszméknek azt a »tolakodó és szabályozhatatlan bőségét« (Arany László), a gondolat és érzés korlátlan uralmát a műalkat, sőt néha

még a logika követelményei fölött, is a pongyolaságot, a »tisza és rendszeres előadás hiányát«, azokat »a magyar mértföldet legyőző hosszú szóalkatokat«, a minőknek ő maga nevezi körmondait. De félreismernők ezt az ő látszólagos írói dilettantismusát, ha azt egészen önkénytelennek és öntudatlannak tekintenők. Hogy öntudatos volt, nem csak az mutatja, hogy ő maga ismételten bevallja, sőt olykor huszáros élczei tárgyává teszi, de ennek az írmodornak az öntudatossága és célzatossága kitűnik irodalmi agitációjának egész természetéből és taktikájából, mely mindig főképezeknek megnyerésére és meggyőzésére irányult, a kikről jól tudta, hogy egy rendszeres, tudományos munkát végig nem olvasnának, de a szellemes, élcztől sziporkázó, csípős gúnynyal is fűszerezett csevegés iránt épen nem érzéketlenek, s a kikről azt is föltételezhette, hogy egy hivatásos írónak formailag is magas színvonalú munkája iránt kevésbé érdeklődnek, mint egy a társadalom vezető köreiben mozgó, elkényeztetett nagy úrnak könyvírói szeszélyei és ötletei iránt. Nem szabad felednünk, hogy, kivált eleinte, a nyelv nehézségeivel is küzdenie kellett, magyarul egyáltalán csak akkor kezd írni, a mikor már részt vesz a közügyekben; a dunántúli tájszólás némely sajátságaihoz szívósan ragaszkodik, kedveli olykor a népies szólamokat is, a nyelv hiányait új szavak alkotásaival próbálja pótolni, — nem mindig szerencsésen. De lassankint a nyelv darabos, nehézkes anyagát áthévíti, megolvasztja, s a maga képére gyúrja át hatalmas egyénisége: ezentúl aztán már nem többé a nyelvet, az irányt érezzük műveiben, csak a szerzőt, mindenre csodás

fényt vető zsenialitásával, a »mély érzés és metsző gúny vegyületét«, mely egyéniségét is mindenek-fölött jellemezte, a harag féktelen kitörései mellé helyezett legérzelmesebb ömlengéseket, »Juvenális és Swift maró gúnyának egyesülését Shakspere hamleti és leari humorával« (Gyulai). És érezzük költői lelkének megnyilatkozását is, mert — bármily csodálatosnak látszik — az az ember, a ki váltig hirdette, hogy a politikában, a gyakorlati életben csak a hideg ész szavára szabad hallgatni, lelke mélyében költői természet volt, ezt nem csak kedvencz olvasmányai, idézetei, ifjúkorának irodalmi tervei árulják el, de mint író is nem egyszer ragadja el a költői ihlet. »Könyveinek és beszédeknek ezer részlete, képe, hasonlata, kifejezése hat reánk úgy, mintha egy nagy költemény töredéke, egy nagy költői lélek megnyilatkozása lenne.« (Beöthy Zsolt.) Míg írói műveinek sokféle formai hiányuk mellett is ez a költői ihlet helyenként különös zománczot kölcsönöz, becsüket fokozza írójuknak széleskörű olvasottsága, nagy tudása s az az éleslátás, mely a dolgoknak és kérdéseknek mindig mélyére hatol.

A Széchenyi írói jelentőségének egyik mellőzhetetlen fokmérője végül a hatás, melyet irodalmunk fejlődésére gyakorolt. Könyveivel, hirlapi cikkeivel úttörője, mondhatjuk megalapítója lett a magyar publicistikának; hogy e munkássága hatásában hamar túlszárnyalták mások, az nem csökkenti úttörői érdemét, csak egyik ismétlődése annak a gyakori történeti jelenségnek, mely vezető szellemek ellen oly erőket visz harczba, a melyeket ők maguk keltettek életre. Még tágabb körre terjed a hatás, melyet a nyelvújítás gya-

korlati érvényesülése köszönhet neki ; azt a magyar nyelvet, a mely költészetünk számára a nyelvújítási harcz befejezéseképen a Vörösmarty műveiben kialakult, Széchenyi segített bevinni az életbe ; és nem csak az irodalom nyelvét, az irodalmat magát, az ő példája, az ő hatása tette nálunk igazán társadalmi közszükségletté. Beöthy Zsolt helyesen mondja, hogy ő első volt államférfiaink között, ki a magyar költészet nemzeti politikai jelentőségét méltatta, előtte mintegy »megnyitotta az alkotmány sánczait«. Személyes hatása íróink egy egész sorára s épen költőinkre félreismerhetetlen ; az academia megalapításával nem tett kevesebbet irodalmunkért, mint azzal a viszonynyal, melyet személye s az írók között fentartott, a példával, melyet az irodalmi tevékenység megbecsülésére adott s végül azzal, hogy főkép az ő igyekezetének eredményeképen lett Pest, az irodalmi középpont, egyúttal az ország fővárosává.

Az, a mi Széchenyit mint író-t jellemzi, megvilágítja az ő szónoki szerepét és jelentőségét is. Szónok ő a classicus rhetorok értelmében semmi esetre sem volt, de nálunk és az ő korában azt a hatást, a melyet a közéletre gyakorolt, soha el nem érhette volna bizonyos nemű szónoki tehetség nélkül. S valóban nem csak kortársainak tanúságtétele, hanem beszédeinek és azok hatásának tanulmányozása — a régibb országgyűlések hiányos naplóföljegyzései daczára — meggyőz arról, hogy Széchenyi szónoki tehetsége a maga nemében ép oly érdekes és eredeti volt, mint írói egyénisége, s szónoki szerepéhez az a különleges, elévülhetetlen érdem is fűződik, hogy — mint már említettük

— ő volt az első, ki a magyar parlamenti szónoklatot a latin ékesszólásban legtovább gyönyörködött magyar főrendek körében meghonosította.

A szónoki pályán még küzdelmesebb kísérletezés vitte őt előre, mint az íróin; naplója tanúsodik róla, hogy első felszólalásának izgalmait szinte kétségbe ejtették a felől, fog-e valaha nagy közönség előtt hidegvérrel beszélni tudni? Még később is naplóiban gyakran nyilatkozik elégedetlenül saját idegessége, zavart és akadozó előadása fölött; ilyen önvallomásokat olvasunk oly beszédeiről is, melyek a közönség tapsaival találkoztak, még élesebben szólnak akkor, mikor már egyéniségének varázsa hanyatlóban volt. Kecskeméthy Aurélnak igaza van abban, hogy az eszméknek az a buja gazdagsága s a szellemnek az az egyszerre mindenre való kiterjedése, mely Széchenyit jellemezte, magában véve nagy akadálya az ékesszólásnak. E mellett beszédeire sohasem készült, azok — eltekintve a felolvasott, academiai beszédektől — mindig temperamentumos rögtönzések, pillanatnyi inspiratio szüleményei voltak s már ezért sem mérközhettek formai tökély, alaposság, átgondoltság tekintetében a Deák és Eötvös szónoklataival. Nem lehet azonban mondanivaló, hogy tárgyát mélyen át nem gondolta volna, mert hiszen legtöbbször oly kérdésekről nyilatkozott, melyeket már hosszasan hánytorgatott elméjében, de az a forma, melyben véleményét beszédjében kifejezte, mindig a pillanatnyi helyzet és hangulat, az esetleges támadások és ellenvetések, az épen akkor elérni kívánt cél hatása alatt született s ebben rejlett magyarázata a benyomásnak is, a melyet keltett. A mily melegen,

sőt hevesen voltak átérezve, közvetetlenül és őszintén elmondva beszédei, ép oly élénk és biztos volt hatásuk is. Föllépésének, mozdulatainak és arczizmai játékának némely sajátossága, mondhatni különçsége is hozzájárult a figyelem fölkeltéséhez és lekötéséhez. A »szabatosság és iskolás beosztás teljes mellőzése« (Zichy A.), a szeszély csapongásai, a gyakori kitérések, átugrások és ismétlések legkevésbé sem szolgáltak akadályúl arra nézve, hogy Széchenyi magával tudja ragadni hallgató-ságát, hogy ellenséges hangulatban olykor a maga javára fordulatot idézzon elő, hogy a legjelesebb szónoklatok hatását ellensúlyozni tudja s hogy Kossuthot országgyűlési tudósításaiban egyszmásszor magasztaló elismerésre indítsa. Kemény Zsigmond Széchenyinek, mint szónoknak gyöngeségét abban látja, hogy beszédeiben sohasem tudott saját szellemének legmagasabb nézőpontjáig fölemelkedni s hogy szavakkal megható és mély érzelmeket festeni képes nem volt; míg az irodalomban tudott a kebel legérzékenyebb húrjain játszani, mint szónok sokakat ragadott tapsokra, de senkit könyekre. Szerinte Széchenyinek vannak beszédei, »melyeken az ember végigragyogni látja a lángész szívárványát, de földre, hova lábát vethesse, alapra, melyen lelke megpihenjen és irányt vehessen, közelben s távolban egyaránt nem talál: minden villanyos, csillogó, fantasticus alakú eszmefellegekből áll és egy-egy nagy gondolat elmosódott vagy szaggatott körrajzaiból.«

Mindent összefoglalva, Széchenyit mint politikust, író-t és szónokot egyaránt kétségtelenül ujabbkori politikai történetünk legérdekesebb, mert legsajátosabb, legeredetibb, szövevényes, szinte

talányszerű alakjának mondhatjuk. Lénye, élete, működése a történeti és lélektani bűvárlat egyik kedvencz és kimeríthetlen tárgya, mert mindenkit új fölfedezésekre csábít s valóban alkalmas is arra, hogy mindig új meg új szempontokból nézve újabb színben, világításban is tűnjék föl. Ez magyarázza meg másrészt azt is, hogy míg Széchenyi tiszta hazafisége, rendkívüli szellemi és lelki tulajdonai s életének nagy és maradandó eredményei úgy összes jelentősebb kortársait mint az utókornak még legkevesbé jóakaró bírálóit is egyhangú és feltétlen elismerésre indítják iránta, működésének egyes mozzanatait, egyéniségének egyes nyilvánulásai mégis a legellentétesebb, gyakran a megfoghatatlanságig félszeg megítélésben részesültek s nyilvános pályájának második szakában őt úgyszólván egészen elszigetelve s népszerűségétől megfosztva láttuk.

A Széchenyi alakja valóban kiegyenlíthetetlen ellenmondások vegyüléséből alkotottnak látszik, melyek csak magas nézpontról, mélyreható tekintet előtt olvadnak megérthető harmoniában össze. Fölületes szemléletre már pályája is rejtélynek tűnik föl. Mint katona, távol hazájától, ennek viszonyait alig ismerve, nyelvét fogyatékosan beszélve, egyszerre tudatára ébred annak, hogy hivatása nemzetének újjászületését faji alapon, gyakorlati úton megindítani. Határozottan aristokrata érzülettel agitatót indít a nemzeti előjogok ellen, megbontja a feudális tábort, előkészíti az alkotmánynak szabadelvű és demokrata szellemű átalakítását. Látszólag egészen készületlenül lépve az irodalmi, nevezetesen a publicistikai pályára, rövid idő alatt az ország legolvasottabb írójává

lett. Mikor a reform-mozgalom erősebb hullámokat vet, útjába áll, népszerűsége feláldozásával vállalkozik a mérséklő és fékező hálátlan és eredménytelen szerepére ; mikor aztán egy európai szellemi áramlat ereje hamarább, mint bárki gondolta volna, teljes diadalra viszi a reformtörekvést, egy perczre — saját vallomása szerint — átengedi magát a nemzete újjászületése fölötti csendes öröme-
nek, mert hiszen »maga is járult valamivel hozzá !« De csakhamar felülkerekednek már előbb érzett s hangoztatott balsejtelmei ; előbb mint minden honfitársa, meglátja a fenyegető katastropha veszélyét ; képtelen levén azt elhárítani — megőrül ; visszatérő eszmélete arra a rettentő szemrehányásra indítja önmaga ellen, hogy miért is igyekezett nemzetét békés tétlenségéből felrázni, s ezáltal a romlás útjára vinni. Majd ismét egy reménysugár éleszti föl lelkét, de annak pillanatnyi elsötétülése elég, hogy kétségbeesése a halálba űzze.

Az egymást kergető paradoxonok e sorozatát kiszínezik a lelki élet egyes momentumainak, a jellem egyes vonásainak szembetűnő ellentétei. A politikában az ész kizárólagos uralmát hirdető, népét az »ok népévé« nevelni akaró, az anyagi erők fontosságára utaló utilitárius államférfiú, a kit mégis a honfiúi szívfájdalom esztől foszt meg, míg a mindig a szenvedélyekre hivatkozó érzelmpolitikusok teljes épségben őrzik meg lelki egyensúlyukat. A mély és buzgó vallásosságú ember, ki mint fiatal huszárkapitány az élet ezer öröme között sohasem feledkezik meg ájtatosságáról és gyónásáról, aggkorában szinte vallásos rajongásba esik s végül mégis öngyilkossá lesz. Az ön-bizalom, akaraterő, tettvágy és szívósság minta-

képe, ki mégis minden órában kiteve látszik nemcsak a csapongó szeszélynek, de a csüggedés és kétségbeesés kísértéseinek is; a merészségig bátor férfiú, ki mindenkivel és mindennel szembe száll s a ki azért mégis a közdolgokban a félénkségig óvatos és aggodalmaskodó. A biztosan számító, mindig a gyakorlati irányba hajló ész, mely mégis gyakran a költői képzelgéstől látszik tovaragadtatni, s végül a lénye minden gyökérszálával hazájához és fájához kötött hazafi, ki mégis az emberi civilisatio nagy, közös vívmányainak legmagasabb nézőpontjairól kérlelhetetlenül korholja honfitársainak hibáit, és félszégeit, sőt ezek iránt nem egyszer valódi undort árul el.

Azt a legközkeletűbb tévedést, melyet a Széchenyi megítélésében az ő lényének problematikus szervezete keltett, mintha ő hidegszívú, számító, érzékkel csak az anyagi kérdések iránt bíró politikus lett volna, életének tragikuma legelőbb döntötte meg. A későbbi magyarázatok közül, melyek e problémába világosságot és összhangot igyekeztek hozni, talán legmerészebb és legszerencsétlenebb is a Grünwald Béláé, a mely a Széchenyi lelki életét és vele tulajdonképen közéleti működését is majdnem kezdettől végéig egy öröklött baj pathologiai alapjára helyezi s a pszichiatria körébe utalja. Okot erre tudvalevőleg a Széchenyi naplója szolgáltatott, ez az ő »huszonegy kötetes titkos számadása önmagával«, melybe még meggyónt bűneinek jegyzékét is beiktatta, melyet fiatalkorában elégetni készült, de végrendeletében titkárának ajándékozott, melyet kortársai nem ismertek s a mely egészében ma is csak a tudományos világnak hozzáférhető. Igaz, hogy e napló

tanúsága szerint Széchenyit már 28 éves korától kezdve környezete időnkint az öngyilkosság gondolata; igaz, hogy körülbelül ugyanattól az időtől kezdve a hypochondria félreismerhetetlen jeleivel találkozunk nála, melyek gyakran a halálsejtelemig fokozódnak s egyébiránt nemcsak a saját, de olykor az övéinek egészségi állapota felőli túlzott aggodalmakban is nyilvánulnak. Másrészt gyakran épen az a tárgyilagosság döbbsent meg e naplóban, melylyel írója saját tetteit, mulasztásait mint egy harmadik személyéit bírálja el, s bár sikereit is följegyzí — minden túlzás nélkül, inkább tartózkodóan, — hibáiért önönmagát, gyakran mint egy vásott gyermeket szidja meg. Nézetem szerint Széchenyi csak rendkívül impressionabilis kedély volt és rendkívül őszinte, s e mellett bizonyára nem annyira hiúságból, mint inkább a túlzott lelkiismeretesség egy nemétől indítatva, naplóját — talán mondhatjuk: saját szerencsétlenségére — megóvta az enyészettől. Ha minden hányatott életű ember ily pontosan följegyezne változó hangulatait s e följegyzéseket átadná az utóknak, azt hiszem, a történelem szereplő nagyságai között keveset találnánk, a ki elkerülné azt a sorsot, hogy elmeépsége, szellemi egyensúlya iránt kételyek támadjanak.

De jellemének megítélésére azt a tanulságot mindenesetre levonhatjuk a Széchenyi naplóiból, a mit már báró Eötvös József emlékbeszédében így fejezett ki: »Nem volt férfiú, ki a közélet pályáján megöszülve első fellépésétől élete végéig oly egészen érzelmeinek hatalma alatt állott volna, mint épen ő.« És e tekintetben a tőle teljes jó-hiszeműséggel, de bizonyára inkább taktikai cé-

lokból, mint saját érzése sugallatából hirdetett doctrina az ész és szív különválasztásáról a politikában, legkevésbé sem téveszthet meg. Azt a véleményt, melyet egy legújabbkori, nem épen jóakaró bírálója nyilvánított Széchenyiről, mely szerint ő hamleti természet lett volna, tehát mindig kétkedő, túlérzékeny, gyöngé idegzetű, megczáfolják mindazok a nagy alkotások, melyek máskép, mint szigorúan tervszerű eljárással, hajthatatlan szilárdsággal és szívóssággal s gyakran merész elhatározással létrehozhatók egyáltalán nem lettek volna. Az érzelmek heves küzdelme Széchenyinnél mindig csak addig tartott, míg valamennyi között a legeszményibb, a legnemesebb nem emelkedett uralomra a többi fölött. A mily eszményi volt szerelme későbbi neje, Seilern Crescence iránt, barátsága Wesselényi iránt, oly eszményi volt politikájának egész credo-ja is ; kezdve az ifjúkori öntudatos elhatározáson : »életét a hazának és az emberiségnek szentelni«, később a népszerűséggel való büszke szakításban, mikor azt meggyőződése és hazája érdeke követelte, végül az önvád marczangolásaiban akkor, mikor a nagy hajótörés menekültjei kifogyhatatlanok voltak egymás megvádolásában. Politikájának ez az eszményi vonása, mely a célzatban, a lelki rugókban rejlik, semmikép sem állítható ellentétbe azzal a körülménnyel, hogy ő volt első nagyobb szabású politikusunk, ki az anyagi javaknak, mint nemzeti erőforrásoknak fontosságára irányozta kortársai figyelmét ; és hasonlóképen nem téveszthet meg az a sokaktól hiúságnak, féltékenységnak, sőt irigységnek minősített türelmetlenség, a melylyel mások nézeteivel, törekvésével gyakran szembe-

szállott. Ő annyira azonosította magát a nemzeti fejlődéssel, hogy annak minden követelményét, — melyet t. i. ő olyannak látott, — egészen össze-olvasztotta egyéniségével, a miből szükségkép következett a subjektivitás, melylyel e kérdéseket mindig tárgyalta. Végével egyik közvetetlen szemlélője, Kecskeméthy Aurél, találóan mondja, hogy Széchenyi azt, a mit a hazáért tett, olyannak tekintette, mintha önmagáért tette volna; ezt a hazát ő az övének nézte, érzelmében személye a nemzettel, hazaszeretete önszeretetével teljesen összeforrt: ezért szenvedett is a haza miatt oly sokat, de ezért nem is vehetjük zokon, hogy hazaszeretete sugallatával szemben ellenmondást, szembeszállást nem tűrt.

A fővád, mely politikai működését érte: a következetlenség, a meghátrálás vádja azoknak az elveknek a gyakorlati követelményei elől, melyeknek ő maga nyerte meg a közvéleményt, tulajdonképpen a közte és Kossuth között kifejlődött antagonizmusban gyökerezik. Azok, a kik e küzdelemben a Kossuth oldalára állottak, az ő igazolására a hitehagyás vádját szegeznek Széchenyi ellen; a kik az utóbbinak adnak igazat, — kivált a forradalom után való kiábrándulás hatása alatt — hajlandók egészen Kossuthot okolni azért, hogy a Széchenyi programja, a hazának »ingadozás nélküli átvarázsolása« modern alkotmányú, kifejlett állammá, meg nem valósulhatott s a beállott katasztrófa egy időre minden reményt eltemetett. Ezt az ellentétet legélesebben Kemény Zsigmond fejezi ki Széchenyiről közvetetlenül a forradalom után írt jellemrajzában, mondván: »A lefolyt évtized alatt két egyéniség vala annyira ellenkező

hatásban és irányban, hogy az egyik pályájának igazolása, a másik kárhoztatását vonja okvetlenül maga után. Széchenyit és Kossuthot értem.» És míg Kemény következtetései Széchenyit igazolják s tehát szükségkép Kossuthot sújtják, az így felállított tétel súlya alatt létrejött ujabban tudományos téren egy kísérlet arra nézve is, hogy a Széchenyi nagysága feláldoztassék a Kossuth-cultus oltárán.

Azt hiszem, nemzeti pantheonunk mindkettőt csonkítatlan nagyságában fogadhatja magába egymás mellett is, s az, hogy működésük egy időben ellentétes volt, nem csökkentheti annak a ténynek értékét, hogy mindkettőnek tüneményes alakja a mi hazánknak, a mi történetünknek ékessége. Nemzeti és állami újjászületésünknek megindítója Széchenyi, befejezője Kossuth; a ránk nehezedett végzet meg nem foszthatott mindenkorra és egészen attól, a mit ők ketten, fölváltva vezetve a nemzetet, létrehoztak. A történelem valószínűleg sohasem fog végérvényes és csalhatatlan ítéletet mondhatni a fölött, hogy a nemzet és az uralkodóház közötti nagy összeütközés elmaradt, s a nagy közjogi átalakulás békésen létrejött volna-e, ha a negyvenes évek elején a nemzet Széchenyi szavára hallgat s az ő taktikáját követi? De viszont nem lehet Széchenyit hitehagyással vádolni azért, mert előre látott oly következményeket, melyek majdnem betű szerint beállottak, és mert a conventionális fogalmak szerint szabadelvűből conservatívva lett akkor, a mikor meggyőződése szerint a nemzetet a mérséklet útján tartani s túlzásoktól óvni kellett.

Az ő politikai programjának kétségtelenül

hiánya, hogy Ausztriához való viszonyunk szabályozására vonatkozó nézeteit abban világosan ki nem fejtette; aligha tévedünk, ha azt, a mit néhány évvel az ő halála után a nemzet egy harmadik nagy fia, Deák Ferencz megoldásképen felállított és keresztülvitt, olyannak tekintjük, a mi a Széchenyi erre vonatkozó eszméinek és irányának megfelelt volna. Programjának ezt a hézagát az a fölfogása magyarázza meg, mely szerint ő bizott abban, hogy ha nemzetünk a békés fejlődés útján fajilag, értelmileg és vagyoniilag megerősödik, a közjogi viszony terén súlya önként fog érvényesülni s fogja részére az önállóságot biztosítani. Ebben tévedhetett, de tévedtek és tévednek bizonyára még jobban azok, a kik azt hiszik, hogy a közjogi keretek tágítása előbbre viheti a nemzetet akkor is, ha nem képes azokat értelmi és gazdasági súlyának eleven erejével megtölteni. És épen e kérdés körül érvényesül a Széchenyi politikai szerepének egész korszakos fontossága. Ő új eszmekört vitt be a magyar nemzeti politikába, új irányban nyitotta meg annak láthatárát kora és a jövő számára. Nemcsak, hogy ő előtte politikusaink az anyagi kérdések és mozgalmak befolyását az eszmék fejlődésére s az állam formáira és sorsára kellően megérteni és megbecsülni nem tudták; mindaz, a mi nem szorosan véve a közjogi sérelem vagy közjogi vívmány fogalma alá tartozik, tulajdonképen idegen elem volt addig a magyar politika gondolatvilágában. Ő állította föl a haladásnak azt a programját, mely míg anyagi téren előbbre visz, egyúttal szellemi téren kifejti a fajunkban rejlő kincseket, s egy a maga sajátosságai szerint kifejtett nemzettel ajándékozza meg

az emberiséget ; ő terelte a figyelmet a gazdasági, értelmi és erkölcsi erőviszonyok feltételeire és hatására s ő volt nálunk az első, ki a társadalmi kérdések világába bepillantott s azok jövő szerepéről fogalommal és világos ítélettel bir. És ezért a nemzeti, faji alapon nyugvó magyar gazdasági, társadalmi és kulturpolitika minden időben joggal őt fogja megalapítójának vallhatni.

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

SZÉCHENYI-APHORISMÁK

Szemelvények Széchenyi munkáiból

I.

ÉLETBÖLCSELETI ÉS ERKÖLCSI ELVEK ÉS VALLOMÁSOK.

Ki igen *sokféle* akar lenni, alig lehet tökéletes *egyféle*. (Hitel.)

*

Ki a közönségnek akar használni, legelső kötelessége: magárul egészen elfelejtkezni. (Hitel.)

*

Egy vagy más temetőbe lerakadni, semmi; vérünk dicséretét, jutalmát nyerni elhunytunk után ellenben, minden; mert egyedül a többé nem létezők fölötti ítélet a valóban igazságos. (Üdvlelde.)

*

Se írói, se szónoki pálmát nem követelek; egyedül hű hazafiúi érzés egész kincsem. (Adó és két garas.)

*

Az, a ki életében gyümölcsfát nevelt, a föld alatt is csendesebben nyugszik. (Lovakrul.)

*

Az okos egy garast sem vet el haszon nélkül; de ezeket is kész áldozni sikerért. (Magyar játékszínről.)

*

Öröm több mint pénz, becsület pedig még százszorta több. (Magyar játékszínről.)

*

Az emberek csak a külszín után indulnak s az álbecsületre számítanak, melylyel embertársaik nekik adózni lesznek kénytelenek, semmint lelkiismeretük megnyugtató szavára hallgatnának. (Napló.)

*

Az ember élete két részből áll. Az elsőben reménylünk egy boldog jövőt; a másodikban bánkódunk elkövetett hibáink felett. E két időszak között alig marad egy perczünk a csendes, boldog élvezetre. (Napló, 1819.)

*

Egy kell a kettő közül: vagy velő vagy váll. (Napló 1820.)

*

Valamint vannak az embernek pillanatjai, melyekben szükség, hogy csak gazda legyen, úgy olyanok is vannak, melyekben csak hazafinak kell lenni. (Főrendiházi beszéd, 1836 april 12.)

*

Az ember életének első felében ostobaságokat követ el, melyeket azután második felében jóvá tenni iparkodik. (Napló.)

*

A szerelem nem okoskodik; ha okoskodik, már nem szerelem többé. (Napló.)

*

Politikai pályámra visszatekintve, nyugodt kebellem mondhatom: soha más szempont nem vezérlett, mint nemzetünk üdve, hazánk java. Népszerűséget, melylyel soha nem kacérkodtam, és felső kegyelmet, melyért soha nem bókoltam és melyért soha egy hízelgő szó sem hangzott ajkamról, mindig csak eszköz- és módnak tekintém, az érintett egyedüli főszemponthoz közeli közelítésre. S valóban, ki népszerűséget vagy felső kegyelmet mint czélt tekint, s nem a haza, nem a nemzet azon vezéreszme, mely melegíti keblét s feszíti minden tehetségét: az, bármily tisztalelkű és ember-séges ember legyen is egyébiránt, valódi és teljes ereje szerinti hasznot soha nem áraszthat nemzetünkre, hazánkra. (Eszmetöredékek a Tiszavölgy rendezését ill. stb.)

*

Ma nem egy, de igen számos az által vél rajtam szeplőt észrevehetni, mivel »Tanácsnok« és »Kegyelmes« czímmel ruháztatám fel, mintha bizony oly épen semmi nem volna a saját lábán állni tudás, miszerint ma, egy kissé fényesb vagy kevésbé fényes cím, melylyel érintik, belbecsét magasbra emelni vagy lejjebb szállítani képes lehetne, és mintha a becsületes s számot csak Isten-

nek adó ember nem fénylenék többé-kevesebbé...
egy kissé már belsejéből is. (Eszmetöredékek.)

*

A szerénység, mely többek közt a saját személy felhozását is tiltja, vajmi szép erény, és nagyon hibáz, ki ellene társadalmi körökben vét; a nyilvános élet mezején azonban, hol mindenk előtt az kívántatik, hogy világosak legyünk, miszerint mindenki megértsen, nem annyira a szerénykedés, mint inkább a nyílt férfiúi szó azon kellék, melynek megfelelni kötelesség. (Eszmetöredékek.)

*

Azon tett, mely csak azért követtetik el, mivel azt úgy parancsolja a »polgárok heve«, nem egyéb, mint szolgáltság; ki ily bilincsek közt tartatik fogva alulról vagy fölülről, s nem jó tanács és meggyőződés, de lárma, fenyegetés vagy bármily efféle okok után indul: az a politika tömkeleges mezején bizony nem egyéb, mint »gyáva« vagy »kontár«. (Eszmetöredékek.)

*

Nyilvános életemnek, s minden politikai működésemnek alapja s legmélyebb talpköve soha nem volt egyéb és soha nem lesz más, mint azon nemzetiség kifejtésének és nemesbítésének minden tehetségem szerinti előmozdítása, melynek körében világot látnom rendelt a végzés. (Eszmetöredékek.)

*

Az állat és az ember közti különbséget semmi sem tünteti világosabban ki, mint az elsőnek pangó, a másodiknak haladó léte. Ezredek folynak le, s csak ma is úgy tel el a medve, mint Nimród idejekor; a méh, a hangya változatlanul egy modort tart, s nem létezett még csalogány, mely bármi kicsiben is eltért volna veleszületett zenéjétől; míg az ember, legyen bár a legbutább is, ha nem is tudja mikép, mindazáltal meg nem szünőleg töprenkedik helyzete javításán, léte édesbítésén. (Eszmetöredékek.)

*

Nyúlj kebledbe s felelj — eddigi éltedben mivel tartottál leginkább: szenvedelmiddel, az erősebbel vagy az igazsággal-e? S a mint erre őszintén válaszolni leszesz kénytelen, a szerint szánd, vesd meg, vagy becsüld tenmagadat. (Néhány szó a lóverseny körül; jelige.)

*

Hon iránti hűség okozza az emberi nem legszebb tetteit, s ez fogja egyedül, ha valami a világon, nemzetünket az elsülyedéstől megmenteni; mert ez aczéloz állhatatosságra mindannak megszerzésében, mi, legyen erkölcsi, legyen anyagi, előmozdítná a haza javát; ez készt kirepülni a tág világba, s visszatérni drága zsákmánynyal a hon határai közé ismét; ez nyomja el az emberi kebel gyengeségeit, s midőn a tiszta erkölcsnek egyik legfőbb oszlopát képezi, sem irigységnek, sem kaján indulatnak nem enged diadalt soha; e szent gerjedelemnek áldozat: öröm, önmegtagadás: élvezet, s a közjó előmozdítása azon kör,

melyben honn érzi magát. (Néhány szó a lóverseny körül.)

*

Tőlünk függ minden, csak akarjunk. (Hitel.)

*

Keresztény jótévőségünkben higgyünk minden emberről jót; pénz, kereskedés, alkotmány dolgában mindenkiről pedig a legrosszabbat — úgy fogunk ezen s a más világon boldogulni. (Hitel.)

*

Mindég csak azon kötelességekről szólunk, melyekkel szüleinkhez köttetünk, azokról soha vagy ritkán, melyekkel gyermekeink iránt tartozunk, holott ezek még szentebbek. (Hitel.)

*

A lélek úgy megkivánja az eledelt, mint a szív s a test — az is elbágyad, elhervad a nélkül. (Hitel.)

*

Tapasztalást pénzért venni vagy hagyományképen kapni nem lehet — fizetni kell azért mindég és mindegyiknek. (Hitel.)

*

Bizonyosan testére és így egész személyére nézve tökéletesb ember az, ki több gymnastikai ügyességgel bír. (Hitel.)

*

Áll mondani »extra Hungariam non est vita«, hiába való s kaczagást vagy szánakozást okozó beszéd... és mégis... van valami ki nem mond-

ható, mi a nemesb embert ellenállhatatlan erővel csatolja hazájához, legyen az bár kopár mező, bár berkes lapány, vagy hősivatag. (Hitel.)

*

Mennyi áldozat foly le tanu nélkül a feledék határtalan tengeribe. (Hitel.)

*

Csak honosi s övéi közt élhet megelégedetten az ember, ha már egyszer körülnézte a világot s létének dele elérkezett, s mennél hátrább van hazája, annál inkább tartozik annak elővitelén fáradozni, mint a jó rokon épen akkor marad leginkább odahaza, midőn otthon legszükségesebb s közel a veszedelem. (Hitel.)

*

Csak a gyenge szereti önmagát, az erős egész nemzeteket hordoz szívében! (Hitel.)

*

Ha van férfihoz illő és méltó foglalatosság, az bizonynyal nem mindennapi kised örömeink vadászata, s nem azon feltűnőségek hajhászata, melyek köntösünkre paszomántot, hozzánk szóló levelinkre hosszabb czímzetet tűznek stb., hanem lelkünk függetlenítésére irányzó törekvésünk. (Világ.)

*

Felebarátit szolgálni, természet ajándékát bölcsen használni annyi, mint Istent tisztelni és szavát fogadni. (Világ.)

*

Az ország tehetősb birtokosi tartoznak a közönségnek legnagyobb szolgálattal, s egy birtok nélkülinek semmirevalósága megbocsáthatóbb, mint az ő középszerűségök. (Világ.)

*

Ha az örömek minden iskolái tárva állnak előttünk már, férfi korunkban szívösztoninket semmi nem töltheti be, mint hazánk, vagy ha ez nincs, az emberiség hasznára s boldogságára célzó munkálkodásunk. (Világ.)

*

A *gyenge* sem hív, sem hűtelen magában; mert ő semmi egyéb, mint csak az, a mivé reménye vagy félelme teszi: szerencsés urához hív, szerencsétlen fejedelméhez hűtlen. Nem úgy az *erős*, ki csak önkebliben hordja tettei rugóját. (Világ.)

*

Az *emberi gyengeség* a multat s régít mindig nagyobb fénybe szokta állítani, mint a jelent s jövődőt. (Világ.)

*

Több van bennünk, sokkal több, mint a mennyit szóval le tudunk ábrázolni, s azon idomzatban, melyben lelkünk — nemes érzésink, tudományink s erényink által — mindinkább tágul s nagyobbul: azon idomzatban némulunk el s hallgatunk végre, ha *nyelvünk* kicsinosítva, gyarapítva s gazdagítva nincs. S valamint sokban az ok következés is, s következés megint okokat szül, szintúgy nő a lélek, szó — s a szó lélek által. (Világ.)

*

A tett tehát első, a szó második ; s éppen úgy : az ember, a hazafi, ^{az} elől áll s csak azután jó az író. (Világ.)

*

Minden becsületes szívnek ^{az} legszentebb a *hon*. (Világ.)

*

A *belbecs* a legelső, s aztán jó a *jó hír*, mely a belbecsnek habár késő, de bizonyos követője s következése. (Világ.)

*

Hír, vélemény, reputatio olyan, mint a mulékony köd s lebbenő illat, s csak realitásnak, valódiságnak van tartós becse. (Világ.)

*

Minden ember szereti az igazságot, de a becstelen csak magának, a becsületes ellenben minden felebarátinak. (Stádium.)

*

Az emberi élet nem egyéb, mint egy szünet nélküli megcsalt remények, kijátszott fáradozások s eldült munkálódások rövidebb vagy hosszabb láncza. (Stádium.)

*

Jószágit jobban művelni annyit tesz, mint az emberiséget megajándékozni és saját kincsét nevelni. (Stádium.)

*

Ha én a közjóért annyit vagy többet akartam tenni, mint sok más, az nem vala érdem ;

mert egy fáradozó atya s egy gondos anya után, nagy jószágokba uriasan belé ülni, nem volt fellelte szövevényes mesterség. (Stádium.)

*

Az igazság nemcsak legdicsőbb, hanem végre mindenkinek leghasznosabb is. (Stádium.)

*

A szent igazság törvénye mindenkire áldást halmoz, ki abbul önmagát szűkkeblűen ki nem zárja. (Stádium végszavai.)

*

Három rémítő dolgot ismerek a lélekre nézve : a csendet, az egyedülvalóságot és a sötétséget. (Utirajzok.)

*

(Napoleonra.) Mikor a tökély ily magas fokát látom, akkor leteszek minden nemzetiségi gyűlöletet, s csak az emberiség nagy részét tartom szem előtt. Lélekemelő, jó érzés látni, hogy egy ember, egyedül a maga erejéből, annyira felvitte. (Utirajzok, 1815.)

*

Higyjétek el, ifjú barátim, a kardotok és pisztolyotokba bízzatok s ne engedjétek magatokat üres szavakkal elszédíttetni ; *a tett* az, mely a világon oly hatalmasan uralkodik a hitvány, gyenge szó ellenében. A német sokat ír, — a francia sokat beszél, — az angol *tesz*. (Utirajzok, 1815.)

*

Tagadhatatlan, hogy minden földi boldogságunk a mi testi és lelki neveltetésünktől függ. Az,

hogy mintegy álomnak tekintsük az *életet* s egykedvűen fogadjunk mindent, a mit a sors váratlanul reánk mér ; az, hogy erősek és egészségesek maradjunk s ennek éltető tudatát egész késő vénségünkig megtarthassuk. (Utirajzok, 1818.)

*

A sorstól megkimélve lenni, az nem mester-ség ; az éhezést megtanulja minden tanár nélkül az, a ki nem kap enni. (Utirajzok, 1819.)

*

Úgy látom az életben, hogy az emberek minden dologban vagy nagyon fent, vagy nagyon alant keresik az *igazságot*. Sok előnyt a távolban keresünk, holott közelünkben fekszik. (Utirajzok, 1825.)

*

Mit érzek magyarok közt? Bánatot s reményt ! Zendítsd meg a nemzeti dal gyászshúrjait s a mult kor mélyeibe süllyedve édes kínok közt Berzsenyivel elsírom bús elegiámat, s ki nem vesz semmi azon hiedelemből, hogy a magyar nemzet »volt«. Fel, fel hasad ismét előttem az ég, és édeni kéjjel reppen lelkemen keresztül ily szózat : »Epedésid nem holtakat illetnek, bús hangjaid nem halotti zene, a jövődő lehet korod«. Ó mennyei öröm ! S ime, sötétre borul szemeim előtt az idők folyama megint, s örült kínok és kéjek közt hánzkodva fogyasztom magamat, éltemnek nagy része bánat, a reménynek sugárjai vajmi gyéren öntnek pályámra fényt. (Kelet népe.)

*

A nyilvános élet tövismezejére... azon komoly elhatározottsággal — léptem, — hogy én fognám, ha senki más, nemzetünk egykori fényének megvetni alapját, vagy legalább ezen célnak szentelni véglihegéseimig földi pályám. (Kelet népe.)

*

Semmit sem tettem rögtönzésként vagy pillanati felhevülés következtében, de minden lépteim, minden tetteim — habár lelkesedésem néha az egekbe ragadott — egy előre kiszámlált messzeható tervnek szüleményei... Nem szenvedelem-ből léptem a nyilvános élet mezejére, de kötelesség-érzés utáni elszántságbul, minthogy véremnek fellelte kevesét tudtam szeretni, becsülni több évvel ezelőtt, s néhány lelkes barátimon s hazánknak fiatal reményein kívül, általán véve a magyar nemzetet inkább a jövődőben szeretem, mint a jelenben, azaz: általán véve inkább a kifejtett magyart szeretem és becsülöm, a milyen ő Isten segítségével lenni fog, mint szeretem és becsülöm a magyart, a milyen nagy része még ma. (Kelet népe.)

*

Két kalauzt adtak az istenek az emberi nemnek, »Nemtőt« és »Értelmet« s minél kevésbé van ez a gyermekkor szakában kifejtve még, annál többször nyujt segédkezet amaz. (Kelet népe.)

*

Az idővel, értelmi súlylyal, kiállító tehetséggel úgy kell gazdálkodni, mint pénzzel, sőt szigorúbban; mert az idő, értelmi súly s kiállító tehetség jóval becsesb, mint a pénz. (Kelet népe.)

*

Azért nyernek az emberek az életben általán véve oly kevés kis és nagy csatát, vagy más szavakkal: azért sikerül nekik oly kevés s törik anyyiba késük, mert semmit nem képesek magasb s mintegy költői szempontbul fogni fel, mert theoriáznak praxis nélkül, vagy practizálnak előleges theoria híjával; mert kicsinyek, hol nagy-nak kellene lenni, s viszont felhőkben nyargalóznak ott, hol legjobb volna gyalog járni. (Kelet népe.)

*

Élőrül élők közt nincs igazságos ítélet. (Kelet népe.)

*

Valamint nemzetek vannak... úgy vannak emberek is... kiket rabigába dönthetsz, meggyilkolhatsz, de öntermészetükből kivetköztetni, megtörni őket soha, de soha nem fogod. (Kelet népe.)

*

Ha... gyarló emberi felfogásom következtében... tévutakba bonyolódtam s tévutakba csábítám a magyart, melyekből nem volna menekvés s melyeken ő ellenállhatatlanul sodortatnék végveszélybe, és e gyászos borút én idéztem volna fel hazánk egére: ám akkor törjék velőmet ketté, érje nevemet átok, legyen nevemen utálat bélyege, szél hordja el por gyanánt halandó eszemet, s legyen sorsom a megsemmisülés, eltűröm. Nem szomjaztam felemelésem, saját dicsőségem után, e bűntől ment vagyok; czélom őszinte és nemes vala; a világi egyetemben egy féreg, egy észrevehetetlen parány, mégis sóvárgott lelkem a

legnemesb felé, és ha porhüvelyem elbomlása után soha nem ébredek is fel többé, mert eléggé ki nem képzett és eléggé ki nem tisztult lelkem nem bírhatná el az örök égnek világosságát, a megdicsőültek mennyei kéjeit: nem ragadhatja el, míg eszmélek, tőlem semmi erő azon kényszeret, hogy előttem is megnyílt néha az ég, és emberi gyarlóságim árja között honomért mindig hűn dobogott szivem. (Kelet népe.)

*

Ha megízlelte az ember egyszer, mily kényszer minden felebarátját szerető szívéhez szoríthatni saját károsítása nélkül, semmi nem tarthatja őt ily öröm megszerzésétől többé vissza, mint tapintat nélküli kényszerítés; minthogy kényszerítés kettétöri az önmegelégedés, ezen legszebb jutalom utáni sóvárgásnak minden báját, és a helyett, hogy előmozdítna, inkább ellenszegülést szül. (Kelet népe.)

*

Mindennek megvan bizonyos pillanata, mely ha lepergett, valamint örökre oda van erény s becsület, úgy oda van élet is és minden remény. (Kelet népe.)

*

Emberek közt valami sokkal édesb, sokkal kíváncsi is van, mint a hatalom fénysugára és a nép tömjénje, t. i. az önmegbecsülhetés és a lelki csend. (Kelet népe.)

*

Az önmagába való elmélyedés az, a mi az ember lelkének az önállóság legmagasb fokát szerzi meg. (Napló.)

*

Minden lángész mindenható a maga nyelvén; minden szív mindenható a maga hitében. (Napló.)

*

Lenyesik szárnyamat, lábamon járok; levágják lábaimat, kezemen fogok járni; kiszakítják kezeimet, hason fogok mászni. Csak használhassak. (Napló.)

*

Sejtem, hogy minden sikerülni fog, a mit kezdek, de nem mindjárt s látszólag nem általam! (Napló.)

*

Az ambíció borzasztó valami. Ha nem tudjuk elnyomni, sem kielégíteni, örülésre visz. (Napló.)

*

A munkásság — lelki és testi, — az egyedüli, a mi az emberi boldogság legmagasb fokához vezethet bennünket. (Napló.)

*

Az életben a való sohasem nyújt élvezetet. A boldogság titka a lélek tükrében rejlik, melyben minden visszaverődik... Ha ez egyszer eltörött, vége mindennek. (Napló.)

*

Hallgatni, mikor beszélni kell, szintoly nagy hiba, mint beszélni, mikor inkább hallgatni kellett volna. (Napló.)

*

Tud az szeretni, a ki nem tud gyűlölni? (Napló.)

*

Nők tudományban s művészetben sohasem vihetik a középszerűsége felül. Toll és kard a férfit illeti, úgy mint a nőt bölcső és háztartás. Ha bármelyik a másiknak dolgába elegyedik, meghamisítja a természetet. (Napló.)

*

Én azok közé tartozom, kik nem titkolják, hogy szeretik a pénzt, de becsületes úton, fáradtság és a haza java után. (Politikai programmtöredékek.)

*

Nem az a jellemteljes hazafi, ki kormányteknit vagy pártérdek alá sorozza a haza javát, de az, ki a két első állhatatosan és gyáva félelem nélkül mindig emennek rendeli alá! (Programmtöredékek.)

*

Soha el nem bízni magát, de azért magában mindig bízni, ím ez azon kör, melyből férfiúnak kilépni soha nem kellene! (Programmtöredékek.)

*

Én oly különös természetű vagyok, — s magam után másokrul itélek, — mikép engem a kényszeríteni akarás oly fejességre bicsakol, hogy tüstént veszni volnék inkább hajlandó, mint még a legnagyobb igazság kiszolgáltatására is; melynek teljesítésére egyébiránt, ha abban véletlenül hátra maradtam, egy kis »jó szó« elpirulás közt hajtana. S valóban nem tudom, sőt kétlem, elfogadnám-e magát a mennyek országát, mellyel azonban

eddigelé még soha meg nem kínáltak, ha abba erővel akarnának bekorbácsolni. (Programmtöredékek.)

*

A nagy kastélyban lakás, higgyétek el, nem oly nagy éldelet, mint azt tán sok gondolja ; mert tudja a benlakó, ha mint ember csak félig is jó, hány van, ki sehogy sem lakhat jól, s vérzik a szíve, hogy csak a tizedikének bajaira sem hozhat írt. (Programmtöredékek.)

*

Egyedül az erkölcsi bátorság : a »justum et tenacem stb. non civium ardor« stb.-féle érzet emeli az embert állat fölé. Mert anyagi bátorságot tekintve nincs ember, kinél ne volna merészebb a hörcsög, vakmerőbb a légy, szemtelenebb a patkány, és vitézebb a vadkan, sőt a veres posztót megpillantott tunya bivaly is. (Programmtöredékek.)

*

Korántsem fekszik szívemen annyira az, hogy ellenem senki ki ne keljen, mint a valónak ki-tüntetése, mi nélkül nincs ránk nézve üdv. (Programmtöredékek.)

*

Jaj, százszorta jaj azon fiatalnak, kinek lelke testében mindig megfért. (A magyar akadémia körül.)

*

Ki nem volt életének némi pillanatiban már kaczagásra, sőt gyűlöletre méltó? . . . (Hunnia.)

*

A férj képzí az asszonyt, s ez mindenben csak az uralta nemnek nyomán jár. (Hunnia.)

*

Vajjon mi áll e világon, s kivált mostaniban, egy testi- s lelkileg tökéletesen kiképzett férfiú felett? (Hunnia.)

*

Mi hint földi pályánkra annyi s mindig még agg korunkban is virító virágokat, mint jó társasági és józan társalkodási szellem áldásai? (Hunnia.)

*

Csak az a derék ember, a szó valódi értelmében, ki testi- és lelkileg természetéhez képest lehető legnagyobb magasságra van kifejtve. (Hunnia.)

*

Becsület nélkül az Istennek minden adománya keserűk. (Hunnia.)

*

Bitorlott fény előbb-utóbb bizonyosan elpárolog, s minél nagyobb s megérdemletlenebb volt, annál bizonyosabban és mélyebben dönt a gyűlölet vagy kikaczagtatás szégyenhelyire. (Hunnia.)

*

En csak a 'feltétlenül jó embereket szeretem, a kik nemcsak véletlenségből, vagy veszedelem híján hálnak meg úgynevezett jó emberek gyanánt. (Függelék a Naplóhoz.)

*

Minden embernek előre ki van jelölve pályája, melyről le nem léphet. (Függelék a Napló-hoz.)

*

A férfi minden kötelessége és törekvése hazájára irányul, úgy mint a nő minden kötelessége férjében összpontosul. (Függelék a Napló-hoz.)

*

Az első rózsa, az első tövis emléke mégis csak a legkedvesebb emléke marad egész életünknek. (Függelék a Napló-hoz.)

*

Ha csekélységekben nem vagyunk szigoruak önmagunk iránt, nagy dolgokban, ha akarunk, sem lehetünk. (Függelék a Napló-hoz.)

II.

A KÖZÁLLAPOTOKAT BIRÁLÓ MONDÁSOK.

Meg kell szüntetnünk a popularitásért való licitációt, mert ez homlokegyenesen az önkénynek békóiba vezet. (Főrendiházi beszéd, 1840. ápril 22.)

*

Lesz idő, bár ne legyen késő, mikor ki fog világlani: valjon azon rátorkolók, kik — Isten bocsássa meg bűneiket, mert bizony nem tudják, mit tesznek, — újjá alakulásunk legnagyobb gátjai, értettek-e a nemzeti ápoláshoz jobban, vagy

velem együtt azon kevesebbek, kik a magyarság általános megkedveltetésére törekednek. (Eszmetöredékek.)

*

Ez a magyar hanyagság kulcsa, kivált a Tisza völgyén: kenyere, bora, sódara van; gatyája is nyáron, bunda télen, egy pár csizma és egy kalap, ölmos a kézben s néha egy szívrepesztő szomorú nóta meg »andalgó álom«, mennyi kell... minek e fölibe munka? (Eszmetöredékek.)

*

Nem érhetne minket, magyarokat, nagyobb csapás, mintha lázba, forradalomba gyúlna a hon! Ki tehát e csapást minden módon kerülni vagy hátráltatni nem igyekszik, az bármily tudós és nagy tehetségű férfiú legyen egyébiránt, semmi esetre sem hű magyar, kitül nemzete felvirágzását és saját szellemünkbeni felemelkedését várhatná a hon. (Eszmetöredékek.)

*

Úgy látszik, mintha a magyar vérnek szinte jól esnék, fizetéssel pontatlannak lenni! (Eszmetöredékek.)

*

Nincs undokabb és férfiúhoz kevésbé illő, mint kezdeni s be nem végezni, és semmi nem bizonyítja nemzetnek hiúsággal vegyült erőtlenségét annyira, mint újdonságainak, mindazon nyakrafőrei kezdetek és ismételt elpusztulásoknak vázai, melyek egyedül pillanati felhevülésnek valának »akarnám, de nem bírom« nyomorult ivadéki. (Eszmetöredékek.)

*

Több a testes, mint a lelkes ember. (Magyar játékszinrül.)

*

Valamint a francziárul azt mondják: »semmit sem kedvel annyira, mint beszélni«, a németrül: »semmit oly buzgón, mint írni« — minek következtében sok is náluk a puszta szó és holt betű: úgy rólunk megint azt mondhatni minden igazzal: »semmit sem szeretünk annyira, mint tanácskozni«, a mi okbul megint nálunk többnyire a leghosszabb tanácskozást sem követi egyéb, mint egy felette rövid vagy néha semmi resultatum. (Magyar játékszinrül.)

*

A gazdaember a szerfelett való nagy haszon kívánástul megvakítva, száz különb theoriáktul elszédítve és ezernyi systemák opiatuma által eltompítva, sokszor rétet mér a dombra s buzát vet a posványba. (Lovakrül.)

*

Vannak, kik a helyett, hogy hazafiak elősegítése végett kezet nyujtanának, azokat inkább gúnyolják, és sokszor bárdolatlanságokért kaczagják, holott még az oktalan állat se ocsmányítja maga fajtáját, s még az undok szarka se mocskítja be tulajdon fészket. (Hitel, előszó.)

*

Mi igen sok oldalra daraboljuk természeti talentumunkat s azért közönségesen tudunk »ex omnibus aliquid, ex toto nihil.« (Hitel.)

*

Igaz, hogy hazánk most nem igen van divatban s a külföld alig tudja hogy vagyunk. Mintha valami kút fenekén ülnénk, se lelki, se testi productumainknak nincs híre. (Hitel.)

*

Annak, ki nálunk igazán kíván használni, szünet nélküli önmegtagadás életmunkája, s minden várható jutalma az önbecsőzés s önismeret. S azért nálunk szükségesebb az erény, mint másutt! (Hitel.)

*

Nyiltan azon vallást teszem, hogy hazánk előmenetele s magasb felemelkedése legfőbb gátjai mi tehetős birtokosok vagyunk. (Hitel.)

*

... nem csak a proportione, de valóságosan több igazi s férfihoz illő tudomány van Magyarországon a közép, mint a főrendiek közt. (Hitel.)

*

Némelyik mindenkor maga becses személyével áll a közjó útjában s így azt önárnyéka miatt sohasem láthatja. (Hitel.)

*

Én magyar hazámat igen fiatalnak tartom s ifjúságának több nevezetes jelei közé számítom azt is, hogy arány nélkül több költői sajátság s tehetséggel bir, mely a képzelet forrásából fakad, mint az ítélet komolyabb tulajdonival, melyek inkább régebbi nemzeteknél fejlődtek már ki. (Világ.)

*

A sokaság szinte mindig készebb *bal ítéleteket* elfogadni, mint józanokat ; mert azok milliárdok, ezek azonban csak kevesek s nem hozhat sokszor — közpéldabeszédként — ezer bölcs oly dolgot megint rendbe, melyet egy bolond rontott el. (Világ.)

*

A *politikai magyar életben* csak kevés tartja ama józan s igazságos középutat, mely ámbár a közönségtől szinte mindig félreértetik, a nemesb lelkű egyedüli ösvényének kellene lennie. (Világ.)

*

Csak magunkban a hiba, de egyszersmind magunkban is a feltámadási erő ! (Stádium.)

*

Más országokban azt az embert, a ki hazájának szolgál, egyszerűen becsületes embernek tartják ; nálunk hősnak vagy szentnek kell lennie. (Utirajzok, 1822.)

*

Az *angolok* sokkal inkább itt a földön élnek, mint minden más nemzet. (Utirajzok, 1822.)

*

Angliában : ködös napok, tiszta ész. Mintha az emberek külön alkúra léptek volna a gondviseléssel. Világosság helyett tudás. (Utirajzok, 1822.)

*

Boldog *jövendő nemzedékek*. A ti nagyobb és kiterjedtebb tudástok türelmesebbé, szelidebbé

erényesebbé s így boldogabbá is fog tenni titeket, mint mi vagyunk. Fogadjátok jó szívvel egyik ős elődötök ez üdvözlétét, kinek Isten annyi belátást és világos elmét engedett, hogy ilyeneket már 1825-ben leírni képes. (Utirajzok, 1825.)

*

Az emberek azt tartják: pénz teszi nagygyá az *angolt*. Ám vedd el a pénzt az angoltól, de hagyd meg az értelmiséget; ellenben add oda a pénzt a magyarnak, de hagyd meg őt butaságában: minden a régiben fog maradni. A *pénz* csak mintegy látható műszere az értelmi erőnek, mely a fejlődésben mélyebben s láthatatlanul működik. (Utirajzok, 1832.)

*

Majd alvás, majd elragadtatás, néha földtől legkevesébbé sem emelkedés, olykor légben nyargalás... Ez az emberiség évrájának örök s legfőbb témája. (Pesti por és sár.)

*

Mindenben tapasztalám, hogy e keleti rajnak épen virága... már-már kétségbe esik, s búban s mély melancholiában eped mindig valami után, mi előtte is ismeretlen. Míg más nemzetek a jelenben látszanak élni, s jellemzetük megelégedés és jó kedv, mintha már elérték volna a nagy természetbeni állásukat, osztályrészüknek már birtokában volnának; a magyar — kinek egész létét oly sötét titok fedi — vagy nem remél többé semmit, s a multban hiszi örökre eltemetve] hír- s] nevét, vagy az idők folyamátul vár lelki sebeire írt, s néha, de csak átfutó csillámként a messze jövőendőben

sejti nemzeti fényét s látja megnyílni egét. (Kelet népe.)

*

Szenvedelmektől forró időkben *könyvvel*, úgy hiszem, lehetetlen győzni hetenkénti *ujszáglapnak* éles, és ha eltompult, igen könnyen kiköszörülhető fegyvere ellen. (Kelet népe.)

*

Sötét felhő borong a magyarnak oly ritkán tiszta és annyi zivatarral telt egén, és sok becsületes kebel eped, látván, a szenvedélyek árján mily nehezen tör keresztül magának utat az ész. (Kelet népe.)

*

Valamint a korhely, ki czélt és mértéket nem ismer, az Isten legszebb adományait magára és másokra nézve méreggá változtatja, úgy lesz köztünk elég, kinek kezében a sajtójog, ezen legszebb emberi jog, a gyilkosnak gyilkánál, a gyujtogatónak kanóczánál nagyobb átokká fog válni. (Kelet népe.)

*

A magyar haza soha nem volt derék, sőt kitűnő férfiak híjával. Egy nemében a hazafiaknak azonban mindig szűkölködött; olyakéban t. i., kik tartózkodás nélkül a nemzet szemére lobbantják az igaz szót. (Programmtöredékek.)

*

A magyarnak... hüvelyében a sok prókátoriség és tenta közt biz rég elrozsdásodott egykor éles kardja már. (Programmtöredékek.)

*

Az elszigetelésnek barátja sem nyelvben sem nemzeti állásban én épen nem vagyok, sőt elhatározott ellene ; mert tulajdonképeni elszigetelés e világon nem létezik más, mint halál és koporsó. De azért, mert nem kedvelem, sőt gyűlölöm azon megcsontosult szüzességi s ekkép gyümölcstelen állapotot, mely kivált sok tudós (! ?) magyar, vagy »magyar tudós« nézete szerint anyanyelvünk és nemzeti kifejlődésünk tekintetében kaptául volna használandó, — azért nem átallom megvallani : még gyűlöletesb, sőt egyenesen émelygős előttem oly typus nélküli kevert lét, melyben minden nemzeti zománcz ketté tört. (Programmtöredékek.)

*

A jelen nemzedéknek megbocsáthatlan bűne az, melyért méltán megérdemli minden jobb ember neheztelését, ki szabad institutiók divatba hozataláért vív, hogy a százszorta jobb idők és kedvezőbb körülmények daczára, mégis újra azon gyümölcstelen kurucz szellemet buzgólkodik felébreszteni, melynek nem volt egyéb eredménye, mint az, hogy gyásnapokat hozott hazánkra és századokra lökte vissza nemzetünk kifejlését. (Programmtöredékek.)

*

Míg számtalan magyar még mindig a »humilis obsequentissimusque servus« szerepét folytatja, mely speciessel lehetetlen, mikép becsületes, magát elvetni nem tudó embernek bármily csekély rokonszenve lehessen ; míg számosb magyar ellenben a betyár tempót járja, mi csak annyiban ijeszt, mint állat, mely békózva nincs, és ezért legfeljebb

szánakozásra méltó ; míg végre vagy indefiniált ellenzéki szellem, vagy minden ellenőrség nélküli subjectionalis hangulat közt fog hányatni vérünk fel és alá : mindaddig legkisebb nyomatéka sem lesz a magyarnak, s ekkép igen természetesen csak úgy fognak vele bánni, mint »könnyű szerrel«, mely nagy tekintetet nem érdemel. (Programmtöredékek.)

*

Nemzeti jellemünknek a pajkosság s betyárság mellett többek közt még egy másik árnyoldala is van, és ez a dacz . . . Másutt mi mindent nem kell tudni ; a becsületességnek, nemes viseletnek és erénynek mily összege, vagy legalább mily jeles ész, különös egyéniség vagy gazdagság szükséges ahhoz, mikép a fiatal kezdő csak egy kissé kitünőbb állásba helyezhesse magát ! . . . Nálunk, kivált legújabb időkben, efféle szerencsére semmi qualificatio, de még csak szónoklati tehetség sem kell ; de egyedül dacz és mosatlan szájból fakadó pizok a kormány és ennek kitünőbb emberei ellen is váltig elég, mihezképest az efféle szereplők rögtön egekbe emeltessenek, és például másoknak úgy tiszteltessenek felette sokak által, mint a hazának legnagyobb jótevői. (Programmtöredékek.)

*

A párbaj, malum necessarium, vagy helyesebben mondva, nem megvetendő társasági javítmány, — mert hiszen, csak mióta s hol lovasian, lehető legnagyobb egyenlőséggel kelhet vagy védelmezheti magát férfiú férfiú ellen, egyedül azóta és ott nincs rendszerint kitéve az egyes, hogy

őt lesből, egyszerre többen támadják meg, vagy hogy banditák által bosszultassa meg magát a sértett fél . . . (Programmtöredékek.)

*

Nálunk minden, még a politika is, jobbadán szeretet és gyűlölet, sympathia és antipathia legtúláságosb határai közt ingadoz. (Programmtöredékek.)

*

Mi nálunk magyaroknál tán legerősb hypomoklion a pajtáság. (Programmtöredékek.)

*

Ne gyengítsük, ne rontsuk kölcsönös hitelünket, valóban ne ! Mert hiszen ha nem vagyunk is egyvéleményűek, magyarok maradunk azért mégis mindnyájan, mit soha nem kellene felednünk. (Programmtöredékek.)

*

Szélsőségek soha nem vezetnek célhoz. S igen természetesen ; mert ha egy rész mozdulni nem akar, a másik pedig alkudozni nem, ugyan lehet-e ebből elvégre más, mint czivakodás, s innen polgári háború, s innen de nobis sine nobis ? (Programmtöredékek.)

*

A megcsontosodott conservativek, honunk azon antediluvianus exemplárjai, kik a világ kerekeit megakasztani hiszik és semmiben nem akarnak mozdulni, épen oly nagy bűnösei honunknak, mint azon kurucz-féle selenisták, kik a francia forradalom hőseit, vagy tán Rákóczyt, sőt honunk

apróbb szenteit s martyrait látszanak venni kövítésre méltó ideálul, s többet lakván a holdban mint e földön, csak holdkóros eredményeket birnak hozni e hazára. (Programmtöredékek.)

*

Minden emberbarátot, ki velünk együtt az oly jogtalanul és oly barbár módon üldözött Magyarországgal rokonszenvez, felkérünk: mondja ki e kérdés fölött szabadon ítéletét! Mi azt állítjuk, hogy velünk legigaztalanabbul, legszívtelenebbül, leggyalázatosabban bántak, és meg vagyunk róla győződve, hogy a nemesis szabadságunk, nemzeti-ségünk, testvéreink gyilkosait előbb-utóbb el fogja érni. (Blick.)

*

... egy emberélet lefolyta után vagy magyarabb világ lesz, mint ma van, vagy elvész a magyar. (Főrendiházi beszéd, 1833 február 20.)

*

A magyarnak egy kvalitása van: magát vezetetni nem engedi. Itt mindenki vezér akar lenni; és ha valakit depopularizálni akarunk, azt mondjuk: titeket ezen ember mystificál, ... vagy: ez az ember mégis valami összeköttetésben áll a kormánnyal stb. ... most egy politikai paroxismusban vagyunk. Az ember szól egyikhez, másikhoz, okos embert lehetetlen, hogy ne kapacitáljon; de csak akkor értjük meg egymást, ha a paroxismusnak vége lesz, és akkor másképp fogjuk látni a dolgot. (Főrendiházi beszéd, 1844 november 10.)

*

A magyar lelkesedés oly könnyen hűl, mint támad és ekkép inkább csak olyféle diadalra hasznos, melyet pillanat dönt. (Akadémiai beszéd, 1848. decz. 26.)

*

Bármily paradoxnak látszassék is, mit mondok, korántsem oly nagy csorbát üt nemzetiségünkön a magyarságot üldöző, mert ez ellenhatási rokonszenvet gerjeszt, mint fertőztetné ügyünket a betyár magyar, minthogy ilyestül a nemesb kedély émelygéssel fordul el ; és személyével együtt azon ügyet is becsmérli, melyet a rövidlátó védni hisz. (Akadémiai beszéd 1846 deczember 20.)

*

Magyar földön gyakori szokás, hogy magunkat viszonylag feldicsérgessük és tömjénnel jól lakjunk. (Akadémiai beszéd, 1846 decz. 20.)

*

Nemzetünknek mindig az volt egyik legnagyobb hibája, hogy vagy nem bízott magában, vagy elbízta magát. (Akadémiai beszéd, 1846. deczember 20.)

*

Ismerem a magyart, annyi nyomorúság daczára is még mindig okulni nem tudott, s nem tudta megtanulni, mikor kell felhúzni a vitorlát, mikor vesztegelni s mikor horgonyt vetni ; hanem csak neki megy lelkesedésével, mint a vak légy egyik a másiknak. (Képviselőházi beszéd, 1848 augusztus.)

*

A magyar nem szokott igazságos lenni, hanem szeret másokat sértegetni, s mivel ez neki nem fáj, azt hiszi, azoknak sem fáj, a kiket sért. (Képviselőházi beszéd, 1848 augusztus.)

*

Ujabb időkben... annyira nőtt s mindegyre nő Magyarországon a szólási viszketeg, mintha egyedül a nyelv működése által akarna kibuzogni a magyarnak minden energiája, tette nem maradván semmi. (A magyar Akadémia körül.)

*

Honunkban a szapora beléunás akármibe is oly közönséges jelenet, az állhatosság viszont oly nagy ritkaság... (A magyar Akadémia körül.)

*

A szólás még korántsem érzés, a nyelvnek pergése korántsem dobogása még a szívnek, és ekkép a magyarul beszélő, sőt legékesebben szóló is, korántsem magyar még. (A magyar Akadémia körül.)

*

Nincs napirenden lévőbb semmi is, kivált nálunk s kivált most, mint gyanusítani s a nevetség színpadára állítani mindent, mi a mérséklet, óvakodás s türelem színárnyéklatát viseli bármily gyengéden is, mikre mind a gyávaság, félénkség, szűkkeblűség, sőt rosszlelkűség bélyegét süti, vagy legalább olyannyira hajlandó sütni a fiatal hév, a magát túlbecsülő viszketeg, meg nem ritkán a polgárok lelkesedését mellékes célokra ügyesen használó ravaszság. (A magyar Akadémia körül.)

*

A magyar se nem többé a természet azon vad, de erős fia, a milyen ezelőtt vala, se nem ura még a vad természetnek értelmi súlya által, hanem közepére süllyedvén azon magas és ezen még sokkal magasb nemzeti foknak, durva ugyan még most is, de többé nem erős, elbizott már, de még nem hatalmas. (Hunnia.)

*

A magyarnak mindenkori s most is legnagyobb ellensége, — a magyar. (Hunnia,)

*

Nem volt a szerencsétlen magyar nemzet soha is oly maga kebelében táplálta csúffiak híjával, kik szolgai készséggel, sőt kolomposként ne dúlták volna az anyahazát. (Hunnia.)

*

A magyarnak ... hazájához vonzó szeretete nem kevesíti, nem gyengíti azon tiszteletet és hűséget, melylyel fejedelméhez és királyi házához köteles; hogy azért pártütésről s függetlenségi létről nem álmodozik ő, s fejedelme iránti hódolás ellen nem hibáz még, ha mindenre szolgailag nem mond igent, sőt zivatarosb időkben azokra tart-hatni inkább számot, ha velük jól bánnak, kik szent joguk, tiszta lelkiisméretük s férfiúságuk tudatában törvénytelenségnek, igazságtalanságnak ellentmondani is mernek, mint azon elpuhult, csak hajlongani tudó gyávákra, kiknek egyedüli mineműségük félelem, keveset gondolkozás, s vakon szót-fogadás. (Hunnia.)

*

A magyarnak nincs mit fecsérteni szánakozásával, mert önбайainak siratására sincs koránt is elég könnye. Az egész világon nem érez vele senki... (Hunnia.)

III.

POLITIKAI AXIÓMÁK.

A kisdéd makkbul, ha nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja. (Lovakrul, jelige.)

*

A szegénység, legalább a mostani világban, a szolgasággal határos. (Világ.)

*

Hazánkban mindenkinek, vagy legalább a nagyobb résznek, gyomra, feje, ersénye ne legyen üres. (Hitel.)

*

Nincs — ha az embernek jobb érzelme nem örülség és az emberi tökéleyesülhetés eszméje nem a leghazugabb önámítás — hatalom e földön, mely népnek, ha föleszmél és önmaga nem gyilkolja meg magát, legszentebb gyümölcsökkel felviruló kifejlését gátolhatná. (Üdvlelde.)

*

Nem, nem! Kormánynyali harmonia s annak minden módoni utilisztíója nélkül semmi nagyobb-szerút, alapost és kivált az egész nemzetre hatót végbe nem vihetni! Ez előttem axioma. (Eszmetöredékek.)

*

A Peru-féle kész arany, ha pillanatra felvidít is, nemzeteket bizonyosan öl, midőn csak azon arany terjeszt áldást s tartós megalégedést a népekre, mely a munkának, mely a szorgalomnak gyümölcse. (Eszmetöredékek.)

*

Lelje csak mindenben jutalmát az erény és ész, s hagyassék csak a nagy sokaság magára, napról-napra fogyand akkor mintegy nemzeti köznevelés által a selejtesek csoportja, mert csakhamar kiviláglandik, mennyire synonimon: erény és bölcsesség, becsületesség és jó számolás, hasznos és igazságos, jó és dicső! (Néhány szó a lóverseny körül.)

*

A rendetlenség okozatai oly sokszor tökéletesen egyenlők a gazság okozataival, s rend nélkül soha semmiben nem lehetünk függetlenek, midőn rend nem csak azokká, de vajmi hatalmasokká is tesz. És ekkép legszigorúbb pontosság legalább is illeti annyira a nemest, mint a kalmárt. (Néhány szó a lóverseny körül.)

*

Az ellenzék sorain kívül is lehet és van is hazafiúi helyzet, melynek betöltése közhasznót szül és ekkép nem szégyen; s pártokon felülemelkedni sem mindig bűn, de néha még a legszentebb kötelesség is. (Politikai programtöredékek.)

*

A magyar emberbül semmit sem lehet erővel kicsikarni. S hála Isten, hogy ez így van, s adja, hogy mindig így legyen. Ámde jó móddal,

szörmentiben, nem annyira makacs, mikép vele, igaz: sok béketűrőssel, de elvégre ne boldogulhatna a tiszta szándék s ernyedetlen hazafiság. (Programmtöredékek.)

*

A pénz nem földolog, hanem az értelmes, központosító, kezetfogó, vállatvető munkában fekszik az erő. Pénz csak ezt repraesentálja. (Főrendiházi beszéd, 1844 október 28.)

*

Csak az erős szabad, és így csak az erős boldog (Hunnia.)

*

Senkinek semmije nem lehet, legalább tartós-
lag, míg nincs az egésznek. (Magyar játékszínről.)

*

Egyes csak úgy lehet nyertes, ha nyertes a köz-
ség. (Magyar játékszínről.)

*

A szűz földben, a fiatal emberben, a serdülő
nemzetben minden megfogamzik, — azokban, me-
lyek erejüket elvesztették, és már az élet határa
végén vannak, — minden hervad. (Lovakról.)

*

Egynek minden nehéz; soknak semmi sem
lehetetlen. (Lovakról.)

*

Némelyeket százszor is kell ismételni, míglen
a sokaságot valamire birni lehet. (Lovakról.)

*

Nem az cselekszik bölcsen, ki hazaszeretetét abban helyezheti, hogy minden idejét annak dicséretére pazarolja, hanem inkább az, ki hátramaradását fejtegeti s boldogításában elősegélleni fáradozik. (Hitel.)

*

A legjobb hazafi törvényes királyának leghívebb jobbágya is. (Hitel.)

*

Minden csak felsőbbségnek enged, legyen az erkölcsi, legyen physikai. (Hitel.)

*

Azon igaz szó, mely szabad mellbül derekasan hangzik, előbb-utóbb elfogadásra talál. (Hitel.)

*

Anyaföldét elhagyni nem egyéb, mint azt elárulni. (Hitel.)

*

Az embernek nincs elég ereje se tökéletesen jónak, sem elhatározottan rossznak lenni. (Hitel.)

*

A hol jus, szabadság s privilegiumok vannak, ott bizonyosan kötelességeknek is kell lenniök. (Hitel.)

*

Minden a mi nem áll valódi nemzetiségen s valóságos — minden előítélet s szemfényvesztésektől megtisztult — értelmességen, alaptalan s előbb-utóbb bizonynyal elbomlik. (Világ.)

*

Merjünk nagyok lenni — s valóban nem oly nehéz, — de legyünk egyszersmind bölcsek is !
(Világ.)

*

Egyetlen egy organica törvényünket sem tartom oly fontosságúnak, mint azt, hogy a *Fejedelem* s *Nemzet* közt forgó legkisebb kérdés se határozottassék el a nélkül, hogy mind a két rész szabadon, elfogulatlan s a tárgy tökéletes ismeretében ne járulhasson hozzá. (Világ.)

*

Közintelligentia, egyedüli valóságos erő ; ennél előbb-utóbb nagyobb hatalom nincs ; s azt a lehető legnagyobb magasságra fejteni, legszentebb hazafiúi kötelességünk. (Világ.)

*

A lakosok több vagy kevésb *értelmi* *sulya* határozza el főképen az *országok* kulturai s civilisatiói lépcsőit, s így egy intelligens nép mostoha honát igen kellemesre varázsolja, (Hollandia.) egy elfogult nép ellenben paradicsomi hazáját is igen kellemetlenre változtatja. (Törökország.) (Világ.)

*

A *cultura* s civilisatiónak első talpköve a *szabadság*, másik a *vetélkedési ösztön*. (Világ.)

*

Előbb vége lesz nemcsak a magyar honnak, de még csillagunk is visszatér a mindenség keblébe, minekelőtte az embernek mellébül ki lenne irtva a benne mélyen fekvő haszon utáni, mindenen diadal-maskodó szomj, mely, közbevetőleg ítéletem szerint,

korántsem oly alacsony vágy, — ha józan irányt nyerend, — mint azt képzelni szokás. (Stádium.)

*

Nincs oly akadály, melyen az emberi állhatatosság ne győzne, ha a munkálók magukért s övéikért fáradoznak ; midőn a legkisebb nehézségek előtt is visszajed a mindig másért izzadó szolgál. (Stádium.)

*

A közértelem egy országnak egyedüli boldogságelve, minthogy értelmi súly : erő, s erő : boldogság. (Stádium.)

*

Én testestül lelkestül az aristokratiai principiumnak pártolója vagyok, de nem ám a szónak elfacsart s elrútított, hanem annak valódi kellő értelme szerint. A jónak ereje csak szerencsét s boldogságot szülhet. Aristokratáskodni pedig semmi egyebet nem jelent, mint a legjobbak kormányát, hol t. i. egyedül az ész, igazság s erény Isteni parancsolnak ; s ekép ha fejedelemtül lefelé mindenki egyenlőn csak ezen mennyei bírónak engedelmeskedik, óh akkor elmulhatlan szerencse fénylik s boldogság ragyog, a máskép gyászba borult hazának szirtei s lapályi felett. (Stádium.)

*

Minden emberben van némi pezsgőség, tán a *Magyarban* szintannyi ha nem több, mint a világ akármely nemzeteiben is. Ezen életi szikra vagy dönt s ront, vagy állít és csudákat mivel, ha van tág és dicső mezeje, vagy, ha szabad köre nincs, elfajulva kisdud tárgyak körül bibelődik s dísztelen harczolások s betyárkodások közt elenyézik, s az országlás

csak akkor érti valóban legközelebbbrüli mint legtar-
tós b hasznát, ha e szent tűznek lehető legtöbb kifej-
lését józanul eszközli s azt bölcsen használja ; mert
ez nyer csatákat, ez ví diadalmasan ki háborúkat, ez
hoz nemes elszánást a tanácskozásba, ez önt férfiúi
állhatatosságot a polgári életbe. (Stádium.)

*

Kinek lehetne az idő becsesb, mint nekünk, kik
többet tehetünk hazánk előmenetelére, mint akárki,
ha időnk van s azt kisded tárgyak körül nem vagyunk
kénytelenek eltékozolni? Valóban az időnél nagyobb
kincset én legalább nem ismerek, s mivel érzem, mily
sajnosan lop meg az, ki időmtől foszt meg, a haza
legveszélyesb tolvajának tartanom kell azt is, ki a
közidőt haszon nélkül és szükségen túl bitorolja el ;
a miből azon nagy kötelesség foly, hogy a privát
mint hazai dolgokat lehetőleg egyszerűsítsük. (Stá-
dium.)

*

Az akadály vagy elnyom vagy óriási erőre
ingerel, s habár vannak is oly akadályok, melyek a
legtöbb nemzetet elnyomák eddig s jövőendőben is
elnyomni fogják ; vannak oly nemzetek is viszont
— jóllehet ritkák, — melyek ismét előbb-utóbb, de
végre bizonyosan minden akadályokon győznek.
(Stádium.)

*

A *nemzetiség* csudákat művelhet, mert hol egy
szív, egy nyelv, egy czél köti össze a lakosokat, ott
tüstént megjelenik a közszabadság, a számnélküli
kellemek, bájak, erények dicső seregével, s kevés
szabad ember összeköti Misisipit Columbiával, s a

hatalmas Niagarát, ha akarja, kiveti örök ágyából, — a mit milliói szolga nép képzelni sem mer s végbevinni annál kevesebbet — — (Stádium.)

*

Meg vagyok győződve, hogy a polgárosodás és haladás egész titka a *közérzületben* rejlik. A mit egyes nem tehet, az soknak együtt könnyű lesz. (Utinapló 1825.)

*

Mint a víznek megvan a folyása s ezt olykor változtatja is, s mint a zivatar és a záporosó néha váratlan fordulatot vesz: úgy a *kereskedésnek* s a *pénznek* is megvan az ő árapálya. (Uti napló, 1825.)

*

Durvaság s mindenbeni *szűkölködés* sem erőnek sem erénynek nem jele; az Isten ajándékozta kellemeért a természettel megvíni, s azt engedésre birni, sohasem szokott elkényesülésnek, elkorcsosodásnak okozatja lenni, hanem épen azon közmunkásság, melynélfogva valamely nemzetnek minden tagja saját létét javítani s állását felemelni iparkodik, ama közerény, melyet *szolganemzetek* közt, zsarnokok járma alatt e földön sehol eddigelé még nem tapasztaltunk. (Pesti por és sár.)

*

Írígylésre méltó, ki kényelmes házat sajátjának nevezhet, de írígylésre méltó azon hon is, melyben sok jó háztulajdonos létezik, mert valóban semmi nem bizonyít valamely hon egészséges létéről annyit, mint az ingatlan tulajdonosok nagyobb vagy kisebb száma, valamint egyes polgárokat véve, nincs erő-

sebb alapja a közrend s csendnek, mint szabad birtok, s nincs biztosb kútfeje a *fentartási szellemnek*, mindenkori ha nem is bőségnek, legalább éhség híjának, mint czélirányosan elrendelt ház, vagy ezekhez legalább nyílt kilátás, biztos remény, s derék és sikeres munka utáni bizonyos eljuthatás, sőt mondhatni, aránylag semmi nem fejt ki annyi polgári és házi erényt, mint épen ez. (Pesti por és sár.)

*

Az Istenek megunják érdemtelen, buta csoportokat boldogságra úgyszólván szüntelen kényszeríteni, s végkép egyedül azokat veszik pártolásuk alá, kik legszebb ajándékukat — az elmebeli tehetséget — becsülni, kifejteni tudják, s nem vakon vagy szenvedelmeiktől ostorozva, de gondos előrelátással élik életüket. (Kelet népe.)

*

Hideg meggyőződéseem szerint, valamint igazi csatának sikerét inkább a jó számolás és mesterség dönti el, mint a be nem tanult bármi fényes bajnokság: úgy függ nemzeti haladásunk is sokkal erősebben taktikánk józanságátul, mint bármily dicső hős tettektől. (Kelet népe.)

*

Népszerűséggel egész életén keresztül soha senki nem használt az emberiségnek s hazafiainak annyit, mennyit használhatott volna s mennyit tán használt magának, ha népszerűségét valami tartós jónak elérése végett áldozatul hozza vagy erre legalább mindig kész volt. (Kelet népe.)

*

Minél nagyobb az igazság valahol, annál nagyobb a közboldogság, és annál erősebben gazdagul a gazdag mindegyre, míg valami csak felcsordul belőle a közjóra, minél inkább felpénzesül a szegény is. (Kelet népe.)

*

Országlási rendszeremnek alapja az, hogy az észnek is külön működési köre van, a szívnek is, és hogy országlásban valamint például a gyógytanban egyedül az észnek szabad működni, a szívnek ellenben jóra, nemesre gerjesztésen kívül még motszanni sem. (Kelet népe.)

*

Valamint a víz és tűz kétségkívül a legnagyobb áldássá, de legfertelmesebb átokká is válhatik alkalmazása által: úgy lehet bizonyos alkalomban és mennyiségben még a leggyilkolóbb méreg is üdvös; mint viszont bizonyos körülmények közt az emberiségnek két legnagyobb java: a szó- és sajtószabadság is lehető legkártékonyabbá válhatik. (Kelet népe.)

*

Jaj azon egyénnek, azon nemzetnek, mely életének már tavasz korában fukar számoló; mert lelkének, lelkiületének zománcza nincs. De jaj és kétszerte jaj viszont azon egyénnek és kivált azon nemzetnek is, mely férfiúkorba lépven, mikor az értelem uradalmának kellene kezdődnie, még mindig szíve andalgási után indul. (Kelet népe.)

*

A legfőbb bölcsesség: az élő, soha nem változható és örökké fenmaradó mathesisi szabály. (Kelet népe.)

*

Az emberiség bármi kis népe is erős, nagy és halhatatlan lesz, ha az értelem szózatját követi; mint viszont a szám szerint legnagyobb nép is idő előtt semmisül meg, vagy öröklek szolganépként pang, ha országos dolgok körül érzelmi s képzeleti mámorinak enged, és ezek után indul. (Kelet népe.)

*

Érzelmi kiömlések csak költészetre vagy mások mystificatiójára valók, de kormányzásra vagy abbai avatkozásra épen nem . . . Az emberi Seraph, mily őszinte s mily szeretetreméltó volna is egyébiránt, kormányzási tekintetben in ultima analysi többet árt, mint sem használ. (Kelet népe.)

*

Ha felütjük az emberiség évrajzait, nem fogjuk tagadhatni, hogy indiscretiók által sokkal több nyomorúság háramlott az emberi nemre, mint malitia által, mi más szavakkal nem egyéb, mint az, hogy a gondolatlan háromszor gyújtja meg a házat, míg a szántszándékos csak egyszer. (Kelet népe.)

*

Míg latolásban van az elv, teng sőt bukik az ügy, s rútúl ki van játszva a közkívánat. (Kelet népe.)

*

Csak ott mennek a dolgok jól, a hol például a szabó, a szappanos, a czukrász stb. mind meg van

győződve arról, hogy az ő mesterségétől s üzletétől függ az állam boldogsága. (Napló.)

*

A természetnek szent törvénye előtt kénytelen minden argumentum visszavonulni. Valamint, ha valakire azt mondja a nagy természet: meg kell halnod! rajta semmi consilium medicum nem segít: úgy azt hiszem, egy nemzet, ha maga erejét érzi s szándékában magát eltökéli, (úgy, mint én, ki inkább magyarul meghalok, mint másként éljek), az a nemzet az ő természeti jussait minden ellenzés ellenére is kivinni és gyakorolni fogja. (Főrendi tábl. beszéd, 1833. febr. 20.)

*

Nem elég mai időkben törvényeket írni, de azok iránt sympathiát is kell gerjeszteni. És ha valaki olyas törvénynek nem hódol, mely előtte gyűlöletes, melytől természetesen visszaborzad, sujt-hatja őt a betűnek szigorúsága ugyan, de célját vesztí; mert martirt emel, ez pedig fanatismust szül . . . (A magyar Akadémia körül.)

*

Minden nép, egyet sem véve ki, csak magában t. i. fiaiban hordozza az élet s dicsőség, vagy a halál s szégyen csíráját. (A magyar Akadémia körül.)

*

Lelkesedés nélkül csak félig-meddig tökélylyel sem megy semmi, bár a legkisebb is . . . Lelkesedés azonban nem mindig egészséges állapot, s vajmi sokszor tör nyavalyás lobba, lázba ki, s ekkor töb-

bet s szaporábban ront, mint maga a tespedés . . .
(A magyar Akadémia körül.)

IV.

NEMZETI POLITIKÁNKRA VONATKOZÓ
IRÁNYELVEK.

Ne gondoljuk, hogy Visegrád poraiban, a régi Buda falai közt el van már temetve nemzeti díszünk, mert a nagyságnak ezen előjelei csak egy szebb hajnal virradtára bátoríthatnak; hanem legyünk bizonyosak, hogy igazi felemelkedésünk ideje még hátra van. (A »Hitel« előszava.)

*

Sokan azt gondolják: Magyarország volt; — én azt szeretem hinni: lesz! (A »Hitel« végszavai.)

*

A magyar egy erőtül pezsgő, fiatal nép, mely csodálatos magasságra emelheti magát s minden lehet, ha közértelmességét s nemzetiségét tökéletesen kifejti. (Világ.)

*

Magyarországnak minden mesterkélt akadályai s természeti viszontagságai mellett, sőt ellenére is, nagynak kell lennie, vagy minekünk vesznünk kell. (Stádium.)

*

Valamint más régibb nemzeteknél is győzött mindenben a hazafiság angyalátul gyámolított férfiúi állhatatosság, úgy Hunniát is össze fogja kapcsolni tengerekkel (Dunaszabályozás) a tiszta lélek,

tiszta szándék s a mindenen diadalmaskodó kifejlett nemzeti egyesség. (Stádium.)

*

Forradalom ránk nézve legveszélyesb halálos betegség, nemzeti élet pedig a legfőbb cél; ám reformáljuk tehát magunkat ingadozást okozó crisis nélkül. (Kelet népe.)

*

Igen, mi még fiatal nép vagyunk! Ámde azért, és épen azért kell üdülésünkre vigyáznunk, nehogy férfiúi korba léptünk törpeségre vezessen, és időelőtti aggkor legyen vérünk jövődjé. (Eszmetöredékek.)

*

Ha nemzetiségünk ápolása nemcsak ajkainkon peng, de valóban mint legfőbb, szívünkben él, veszük figyelmünket legelsőbbben is azon vidékekre, melyek a magyarság bölcsőjének tekinthetők. Minden segítség, melyet anyagi és szellemi tekintetben oda viszünk, ha tán később is, de bizonynyal megtermi ránk nézve is hasznos gyümölcsét; mert legyen csak kifejtve egészség az organismus kútforrásán, majd elárad a többi erekbe is a nem mesterkél, de természetes pezsgőség. (Eszmetöredékek.)

*

Ha valami fölemelheti még a hazát ön boldogságára, Ura örök dicsőségére s hozzá illő magasságra, az semmi egyéb nem lehet, mint Nemzetiség s Közértelmesség. (Világ.)

*

Magyarosítani ! De mikép és mily eszközökkel ? A világon minden csak superioritásnak enged, ez szoros tudományi törvény, s a Magyar szinte mindenben csak tanuló lehet s tanító csak igen kevésben. Ki kell tehát tisztítani előbb a magyarságot minden szennyeiből, hogy elfogadható s idővel követésre méltó is lehessen. (Világ.)

*

A nemzetiség felemelése végett mindig elménk előtt lebegett : hogy Magyarok vagyunk, s azok emlékezetében megújítottuk több-kevesebb sikerrel magyar születésöket, kik azt elfeledék már ; s hogy nemzetiségünk mind nemesebbre fejlődjék, s ne alapuljon semmi egyében, mint minden homálytul kitisztult igazságokon, azt sem akartuk soha is feledni, hogy egyszersmind Emberek vagyunk. (Világ.)

*

Magyarosítani s egyesíteni ! ím ez vala mindig szemünk előtt, mert ez, vagy semmi más, fogja emelni s képes csak emelni Urunk hatalmát s Honunk állapotját egy magyar Fejedelemhez s egy magyar Nemzethez illő s méltó magasságra. (Világ.)

*

A *magyar* egy gyermek-nép, most semmi, de minden lehet, mert lelki s testi erő rejtezik fiatal keblében. Minden lehet, ha át akarja látni, hogy semmi. Csak két ellensége van, az Előítélet s Elbizottság. (Világ.)

*

Hogy a *Magyar* annyi tenger viszontagság közt sem olvadt még össze más nemzetekkel, nem egyéb,

mint legtermészetesb következése *nyelve* erejének, melyet idegen halandó elgázolni nem képes. (Világ.)

*

A magyar népnek nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni ázsiai bölcsőjében rejtező, eddigelé sehol ki nem fejlett, sehol érettségre nem virult sajátságait, sajátságait egy törzsokfajnak, mely, jóllehet mindent maga előtt ledöntő dagályként már több ízben gyászba borítá földgolyónk legkiképzettebb részeit s felfelbőszülésiben mint Isten ostora mindenütt vérrel járt, bizonyosan annyi különöst s erejénél fogva, bizonyosan annyi jót és nemest rejt magában, mint az emberi nemnek akármely lelkes és erős családja, csak hogy mint azoknál, úgy ennél is, külön sajátsági árnyéklatokban: a korlátlan tűznek nemes hévre, a vad erőnek bajnoki szilárdságra, a romboló ittasságnak nagylelkűségre kell tisztulni, felemelkedni. (Kelet népe.)

*

Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait mint ereklyét megőrizni s szeplőtelen mineműségében kifejteni, nemesíteni erőit, erényeit, s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végcéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni, kérdeem, lehet-e ennél minden kesertül tisztább érzés; s ha csak mint hangya ily megdicsőítéshez egy paránynyal is járulhatni, van-e ennél emberek közt, kiktől lelki örömök el nem zárva, édesb osztályrész? (Kelet népe.)

*

Magyarosodni s csinosodni egyszersmind, s egynek rovására sem, majdnem lehetetlen. De azért mégis kell s lehet is ; s mert lehet, azért kell. (Kelet népe.)

*

A magyar népet a világnak megtartani, és nemcsak megtartani, de az emberiség díszére nemzetté, nagy, erős, dicső nemzetté emelni, lehet ; de ez a lehetetlenséggel határos, és egyedül a minden szenvedelmektől ment és minden ábrándnak s szívgerjedelemnek parancsoló hideg ész jelelheti ki ennek útját. (Kelet népe.)

*

Ha élni s mint nemzet nagyra nőni kívánunk, akkor adjunk búcsút minden lágyszívű gyermeki andalgásnak, nyomjunk el keblünkben minden keserű negédet, uralkodjunk szenvedelminken, s hozzuk józan s hidegvérű számolásink által helyre nemzeti életünkön ütött mindazon csorbát, melyek után még most is annyira sínlődik a magyar. (Kelet népe.)

*

A magyarság terjesztésével felette csinyján kell haladni, s közneheztelés érje azt, vagy inkább közellenzés, ki bár legtisztább szándékból is, de oly móddal jár el ezen minden magyarnak legszentebb tisztében, mikép eszközlésének nem haladást, hanem okvetlen visszahatást kelljen következtetnie. (Kelet népe.)

*

Álljunk mindenek felett, s mennyire csak képesek vagyunk, minden tetteinkben az értelem meze-

jére, s legyünk, valamint több előkelő nemzetek, természeti hangulat és régibb surlódás után felette sokban, legyünk mi a *Kelet népe* elv szerint, s ekkép, ha lehet mindenben: az *oknak népe*. (Kelet népe.)

*

Keressünk... abnegatio s igazi hazaszeretet által popularitást, neveljük mindenk felett a közlelket, fogjunk kezét, vessünk vállat, szóval: becsültessük meg a »Magyar« nevet még ellenségeink által is. (Főrendiházi beszéd, 1840 ápril 22.)

*

Míg nyelvünk él s virul, mindaddig nemzeti létünk, ha csorbul is, azért bilincsek közé sülyedni tán még sem fog; holott kivételes helyzetünkhez képest nyelvünk hervadása, enyészete, okvetlen nemzeti állásunk végóráját vonná maga után. (Akadémiai beszéd, 1844 deczember 26.)

*

Valamint egyetlen egy kiképzett emberi velőben több magához vonzó, több magában elolvasztói erő van, mint ezer üres vagy zagyvati főben, épen úgy terjeszthet nemzetiséget is egyedül felsőbbség és semmi egyéb. (A magyar Akadémia körül.)

*

A magyar szó még nem magyar érzés, az ember mert magyar, még nem erényes ember, és a hazafiság köntösében járó még korántsem hazafi. (A magyar Akadémia körül.)

*

A közigazgatás nyelve azon faj nyelve legyen, melytől nemcsak az ország vevé nevezetét, hanem

mely az alkotmányos létnek is törzsöke. Minél semmi sem lehet igazságosabb, méltányosb. (A magyar Akadémia körül.)

*

Minden hazánkban létező sarjadék-népeknek anyatörzse odakünn van. Volt nagyságuk odakünn fénylett, jelen hatalmuk odakünn ragyog ; s habár azok, kik fajokbul idebenn léteznek, mindenről elfelejtkeznének és lemondanának is mindenről, mi nemzetet alkot, elolvadásuk, megsemmisülésük azért mégis lehetetlen, mert van mindnyájuknak, ki éret-tük viraszszon s kiképezze mindazon tulajdonok s erényeket, melyek által az örök Alkotó kimondhatatlan bölcseséggel, számtalan árnyéklatú színekben elkülönbé a nemzetek sajátságait . . . A magyar azonban e nagy világ terén egyedül áll, s bár éljen, bár vesszen, örömet vele rokonvér nem oszt, könnyüket érte rokonvér nem hullat . . . Mi magyarok, ha nemzeti fenmaradásunkért aggódunk, s nyelvünk és sajátságink kifejtésében előhaladni törekedünk, egyenesen csak elolvasztásunk, megsemmisíttetésünk ellen védelmezzük magunkat ; Magyarország egyéb nemzetiségi ellenben, ha nyelveiket, sajátságait törekednek terjesztetni honunkban . . . nem védelmezik sajátjukat, létüket, de minket magyarokat igyekeznek kiszorítani . . . elpusztult sajátunkban, eltörött létünkben osztozandók ; mert ha nincs Hunnia határi közt hazánk, egyebütt e földön többé sehol sincs. (Hunnia.)

*

Azon mennyei szikra, mely ismét életre ébreszté a magyart, többé elalunni nem fog. (Hunnia.)

*

Add meg Uram, mi a Nemzeté ; hadd adhassa meg viszont a Nemzet is, mi a Királyé ! (Hunnia.)

*

Nyerhessem bár a világnak minden élvezeteit, minden kincseit, én e hazában minden kifejlődést, mely nem magyar, lelkemből gyűlölök. (Főrendiházi beszéd, 1843 október 3.)

*

A magyar csak saját magát fogja meggyilkolhatni, más által meg nem gyilkolható. (Képviselőházi beszéd, 1848 augusztus 21.)

TARTALÓM.

	Oldal
Bevezetésül	3
Gróf Széchenyi István	5
Széchenyi-aphorismák	51

